

תכנון ארוך טווח

"המחנה המשותף": מתווה מוסכס לפרדיגמות לאומיות ארוכות-טווח

ד"ר איתן אדרס
ד"ר ראובן גל
פרופ' (אמריטוס) זאב תדמור
פרופ' עירד יבנה

תעשייה
וחדשנות

תשתיות
פיזיות

בריאות

הון
אנושי

השכלה
גבוהה

חברה

חינוך

כלכלה

מדע
וטכנולוגיה

סביבה
ואנרגיה

"המחנה המשותף":

מתווה מוסכם לפרדיגמות לאומיות ארוכות-טווח

ד"ר איתן אדרס, ד"ר ראובן גל

בהשתתפות: פרופ' (אמריטוס) זאב תדמור, פרופ' עירד יבנה, פרופ' רון קנת,

ד"ר נוהאד עלי, פרופ' שלמה מיטל, מר יהודה מורגנשטרן

גרסה מעודכנת – מאי 2022

אין לשכפל כל חלק מפרסום זה ללא רשות מראש ובכתב ממוסד שמואל נאמן מלבד לצורך ציטוט של קטעים קצרים במאמרי סקירה ופרסומים דומים תוך ציון מפורש של המקור.

הדעות והמסקנות המובאות בפרסום זה הן על דעת המחבר/ים ואינן משקפות בהכרח את דעת

מוסד שמואל נאמן.

תוכן עניינים

3	רשימת איורים.....	3
3	רשימת טבלאות.....	3
4	תקציר.....	4
6	מבוא.....	6
9	1. זיהוי הרעיון המסדר.....	9
9	1.1 שלב הראיונות.....	9
15	1.2 סקר עמדות כלל-ארצי.....	15
17	2. הצורך בנארטיב.....	17
18	3. תנאים הכרחיים המאפשרים התמודדות עם חסמים במימוש ויישום ערכי מגילת העצמאות.....	18
18	3.1 ביטחון, חוסן ואיתנות.....	18
18	3.2 מנגנונים ו'כללי משחק'.....	18
20	4. נושאים פרדיגמטיים המצריכים חשיבה יצירתית והתאמה למציאות החדשה.....	20
20	4.1 חינוך.....	20
21	4.2 מדינה יהודית ודמוקרטיה.....	21
22	4.3 כלכלת שוק מוסרית ומודעות סביבתית.....	22
23	4.4 ממלכתיות.....	23
24	4.5 ישראל במזרח התיכון.....	24
25	4.6 ישראל בעמים.....	25
26	5. סיכום.....	26
30	6. נספחים.....	30
30	6.1 התפלגות מאפייני ותחומי העיסוק של המרואיינים.....	30
31	6.2 רשימת המרואיינים (לפי סדר א'-ב' שם משפחה).....	31
33	6.3 מגילת העצמאות / פרק החזון.....	33
34	6.4 דר' הדס אהרון - נרטיבים מכוננים – יצירתם, הטמעתם והסכנות הכרוכות בהם.....	34

רשימת איורים

14 תרשים 1: מפת העתיד לישראל בעשורים הקרובים

15 תרשים 2: "ענן המילים" של ניתוח טקסט הראיונות

רשימת טבלאות

11 טבלה 1: ציטוטים מתוך מגילת העצמאות (ההבלטות שלנו) אל מול ערכים שעלו בראיונות

'**רעיון המסדר**' שהביא להקמת מדינת ישראל ומלווה אותה עד ימינו אלה הוא ה**ציונות**. ואולם, במהלך העשור-שניים האחרונים, ובצל תהליכי עומק שונים המתחוללים בחברה הישראלית, מתרבים סימני השאלה ביחס לתקפותו של רעיון הציונות המקורי כ'רעיון מסדר' מרכזי לישראל בעת הזו. לכך יש להוסיף את העובדה הפשוטה שכשליש מאזרחי מדינת ישראל – בעיקר ערבים וחרדים – אינם מזדהים עם ערכי הציונות וחלקם אף מתקומם כנגדם.

דו"ח זה הינו תוצאה של מאמץ מרוכז, שכלל ארבעים ראיונות עומק של בעלי דעות משפיעות בישראל המגיעים מרקעים שונים ומגוונים (רשימת המרואיינים בנספח מס' 6.2), ניתוחם וחיבור תכניהם לכלל שלם וכן ביצוע סקר עמדות מקיף בקרב מדגם מייצג כלל-ארצי שנועד לתת תוקף לממצאים הראשוניים ולהיתכנות הטמעתם. מטרת מאמץ מורכב זה הינה הצעת **מתווה מוסכם**, הכולל 'רעיון מסדר' חלופי ומספר פרדיגמות מובילות, אשר ביחד יכולים לשמש כ'מחנה משותף' למגוון הקולות ו'השבטים' המצויים כיום בחברה הישראלית. ההצדקה, כמו גם ההנמקה, לראות בכך מתווה 'מוסכם' נובעים הן מכך שהסתבר שקיים מִכְנָה משותף רחב למדי גם בקרב בעלי דעות מגוונות ושונות, והן מכיוון שנמצא בסיס משותף לרעיון מסדר שנשען בעיקרו על פרק החזון (נספח מס' 6.3) של **מגילת העצמאות**¹, אשר לגביו קיימת תמימות דעים רחבה ביותר, גם בקרב החברה הערבית והחרדית. כמעט כל האישים שרואיינו הסכימו שהמצב הקיים מערער את היסודות עליהם נשען הרעיון הציוני כפי שהוגדר ע"י האבות המייסדים, ושהצורך בגיבוש רעיונות מסדרים הפך לברור, חיוני ומיידי. כמעט כולם הצביעו, ביודעין או בלי משים, על מגילת העצמאות כעל מסמך שמהווה בסיס רחב לרעיונות מסדרים ברי-תוקף.

ההקבלה המפתיעה שנמצאה בין דברי המרואיינים לבין הטקסט של מגילת העצמאות (ראו טבלה 1), הביאה אותנו להמלצה מרכזית של מסמך זה:

הכרזת העצמאות וערכיה היא הנורמה הבסיסית של מדינת ישראל. על בסיס פרק החזון שבה ניתן להציב 'רעיון מסדר' חדש ומוסכם לכלל החברה בישראל:
מדינת ישראל היא הבית הלאומי של העם היהודי, היא מדינה יהודית ודמוקרטית, המכבדת את זכויות האדם ומכילה את ערכי כל מרכיבי החברה הישראלית.

¹ מגילת העצמאות היא המסמך המכריז על הקמתה של מדינת ישראל. "מגילת העצמאות" הוא אמנם שמה המקובל, אך שמה הרשמי הוא "הכרזה על הקמת מדינת ישראל". במסמך זה משמשים שני השמות לחילופין.

בנוסף, ניתן היה לסכם את תכני הראיונות בשתי רמות נוספות: האחת – הצגת מספר **תנאים מוקדמים** שבלעדיהם לא אפשר יהיה לקדם את הרעיון המרכזי הנ"ל. ניתן לסווג תנאים מוקדמים אלו בשני תחומים עיקריים: ביטחון, חוסן ואיתנות; ו- מנגנונים וכללי משחק'. הרמה השנייה (והעיקרית) כוללת **שישה נושאים פרדיגמטיים** המצריכים חשיבה יצירתית והתאמה למציאות החדשה ושיישומם ייצוק תוכן מעשי לחזון המחודש.

בגוף המסמך ישנו פירוט והרחבה של כל אחד מן הנושאים הללו, כולל ציטוטים מייצגים מפיהם של המרואיינים השונים.

סקר העמדות שביצענו לאחר סיום שלב הראיונות וניתוחם, והועבר הן לאוכלוסייה היהודית על כל גווניה והן על האוכלוסייה הערבית, הצביע בברור על כך שצפוי רוב לתמוך ברעיון של פרק החזון במגילת העצמאות כבסיס לחזון משותף. ממצאי הסקר אף תומכים, במידה רבה, בנחיצותם של השינויים בנושאים הפרדיגמטיים שעלו בראיונות.

חשוב להבחין בין התאוריה למציאות וסביר להניח שיסווג הרעיון בפועל יתקל בקשיים ויש להתכונן לכך מראש. כמובן שכאשר יוציאו את הרעיון מן הכח אל הפועל, יש לבחון את מאפייני הקבוצות השונות ובהתאם לכך להפנות מסרים מתאימים.

המשך המסמך מפרט את הצעתנו לרעיון מסדר, מתמקד בתנאים ההכרחיים שיאפשרו מימוש ערכיו ומצביע (בכותרות בלבד) על הנושאים הפרדיגמטיים המעצבים, אותם יש לפתח ולטפח. נושאים אלה מצריכים דיון מעמיק שהינו מעבר למסגרת מסמך זה. אלו ישמשו כראשיתו של מחקר המשך, רחב יותר.

זוהי, אם כן, מטרתו העיקרית של דו"ח זה: להציג שרטוט ראשוני של 'מפת דרכים' שתשמש את המסע הישראלי בעשורים הקרובים. נשיא המדינה, מר יצחק הרצוג, שבפניו הוצגה טיוטת הדו"ח, מגלה ענין בגישתנו זו, ובמסקנה הראשית אליה הגענו. בימים אלו אנו פועלים, לעיצוב תכנית פעולה שתנווט בעזרת מפה זו, אשר כאמור זוכה להסכמה ציבורית רחבה.

חברי צוות היגוי הפרויקט במוסד שמואל נאמן:

ד"ר איתן אדרס, ד"ר ראובן גל, פרופ' זאב תדמור, פרופ' עירד יבנה, ד"ר נוהאד עלי,

פרופ' שלמה מיטל, פרופ' רון קנת, מר יהודה מורגנשטרן.

המשבר בעקבות מגפת הקורונה, אשר פוקד את העולם כולו ובתוך כך את מדינת ישראל, מקיף תחומים רבים, בתוכם כלכלה, בריאות, חברה וממשל, ויש אשר יאמרו כי גם זהות לאומית. בישראל נדמה כי עוצמת המשבר והקושי להתמודד עמו הוחרפו בגין חוסר היציבות הפוליטית המתמשכת, המתח החברתי-תרבותי המוקצן, והתערערות האמון במוסדות השלטון. הטענה הנשמעת לרוב היא כי 'משהו לא מסתדר' בשיטה הנוכחית שמתבססת כבר שנים על אותה אג'נדה, ושבמקום שתוביל את העם לעתיד צומח, על יסודות חברתיים של כבוד וערכות הדדיות, דווקא מעמיקה את השסע והקיטוב בחברה הישראלית. ולא רק הישראלית: הפובליציסט תום פרידמן, טוען "שהסיבה לפירוד ולקיטוב במדינת ישראל, כמו גם בארה"ב, היא אבדן הנראטיב הלאומי המלהיב והמלכד את המדינה במסעה אל תוך המאה ה-21"²

בד בבד, קולות הולכים ורבים משמיעים את הדעה שהמשבר, כמו כל משבר עמוק, הינו גם הזדמנות לבחון מחדש שאלות יסוד הנוגעות לעתידה של מדינת ישראל, הן מן ההיבט הערכי והן מבחינה מערכתית של 'כללי המשחק' הנהוגים בה. הצורך לבחון מחדש נארטיבים לאומיים, או פרדיגמות לאומיות ארוכות טווח הנוגעות לעתידה של מדינת ישראל, נעשה לאחרונה קריטי במיוחד, בעיקר לאור התמורות הפוליטיות המתחוללות בשנת 2021 וכן עם חוסר הוודאות לגבי משך המגיפה הבריאותית המחייב עיצוב חיים בנוכחותה. **החברה הישראלית, על שלל שבטיה, מייחלת למכנה משותף שיחזיר אותה למחנה משותף ומאוחד.**

*

'רעיון מסדר' הוא למעשה תמצית חזונה של חברה – מדינה, או לאום, במקרה שלנו -- לאורך שנים. כך למשל, עבור העם הצרפתי מהוות שלושת המילים: 'חירות, שוויון, אחווה' (Liberté, Égalité, Fraternité) את הרעיון המסדר של האומה הצרפתית. עבור האמריקאים זהו המשפט: "Life, Liberty and the pursuit of Happiness" ("החיים, החופש והשאיפה - או הרדיפה המתמדת - אחר האושר"), שהינו המשפט הפותח השני של מגילת העצמאות האמריקאית³.

'רעיון המסדר' שהביא להקמת מדינת ישראל ומלווה אותה עד ימינו אלה הוא **הציונות**. זו, כתנועה לאומית ואידיאולוגית התומכת בקיומה של מדינה יהודית בארץ ישראל, קמה בשלהי המאה ה-19 כתנועה שערכיה נעוצים במניעים ובערכים עתיקי-יומין הטבועים במסורת הדתית ובאידיאולוגיות הלאומיות שפרחו אז באירופה. מראשיתה היו מטרותיה שיבת ציון, קיבוץ גלויות וביסוס ריבונות יהודית

² Freidman, T. Israelis and Americans Both Are Asking, Whose Country Is This Anyway? (NYTimes 6.4.21). <https://www.nytimes.com/2021/04/06/opinion/us-israel-elections.html>

³ https://en.wikipedia.org/wiki/United_States_Declaration_of_Independence

עצמאית. בנימין זאב הרצל, שנחשב להוגה הציונות המודרנית, ראה אותה כמסכת רחבה של רעיונות, ביניהם גם השאיפה לשלמות מוסרית ורוחנית. מאז הקמת המדינה ב-1948 המשיכה התנועה הציונית בכללותה לתמוך בקווים אלו, תוך שמירה על ביטחון המדינה. אלא שכאמור, בתקופה האחרונה, בצל תהליכי עומק שונים המתחוללים בחברה הישראלית, מתרחבים הפערים במפת התנועה הציונית. זאת ועוד: לא ניתן עוד להתעלם מהעובדה הפשוטה שכשליש מאזרחי מדינת ישראל – בעיקר החרדים ואזרחי ישראל הפלשתינים – אינם מזדהים בעת הזו עם ערכי הציונות וחלקם אף מתקומם כנגדם.

האתגרים בפניהם ניצבת מדינת ישראל לקראת העשורים הבאים קוראים לבדיקה מעמיקה של **הפרדיגמות המעצבות** את פניה של החברה בישראל ואולי אף שינוי של פרדיגמות אלו – משימה קשה ביותר הטומנת בחובה גם הזדמנויות חסרות תקדים. אין בנמצא דרך ממוסדת ומוסכמת להגדרה מחדש של חזון לחברה שלמה או למדינה. לעיתים זוהי משימתו של מנהיג יוצא דופן – וספרי ההיסטוריה מצביעים על לא מעט מנהיגים שכאלה – ובמקרים אחרים אלו תהליכים שמתחילים 'מלמטה', בין אם באמצעות תנועות מחאה, או בתהליכים של אקטיביזם חברתי. גם למוסדות המחקר והאקדמיה יש תפקיד בתהליכים מעין אלו – בזיהוי רעיונות, באירגונם באופן סיסטמטי, בתרגומם לנארטיב דומיננטי, במעקב אחר התפתחותם ועוד.

מוסד שמואל נאמן למחקר מדיניות לאומית, נרתם לתהליך מחשבתי שמטרתו לזהות ולהגדיר 'רעיון מסדר' מתחדש, או מספר רעיונות כאלו, שיוכלו לשמש כבסיס לדמותה של מדינת ישראל לעשורים הבאים.

*

שיטת העבודה. בתחום מדעי החברה, שלב הזיהוי ואיתור הרעיונות מבוצע בדרך כלל באמצעות סקרים, ניתוחי טקסטים, קבוצות מומחים, או ימי עיון. אנו העדפנו לנקוט במתודה אחרת, בגלל מורכבות הנושא והצורך "לנגוע" בשורשי הרעיונות ובדקויותיהם. בחרנו להתבסס על **ראיונות עומק אישיים** עם שורה של אישים ישראלים מוכרים, נשים וגברים מובילים מתחומי עיסוק שונים, מכל רוחב הקשת הפוליטית, ובעלי רקע, אמונות, השקפות עולם וגילים מגוונים. אף כי נמנענו, מלכתחילה, מלהשית על עצמנו כללים נוקשים של 'מדגם מייצג', הקפדנו לכלול בקבוצת המראיינים גברים ונשים, יהודים, דרוזים וערבים, חילונים דתיים וחרדים, צעירים ומבוגרים, בעלי מגוון רחב של עמדות חברתיות, ערכיות ופוליטיות. במראיינים נכללו אנשים בכירים מהאקדמיה, סופרים ומדענים, פוליטיקאים לשעבר, אנשי תקשורת ופובליציסטים, רבנים, כלכלנים, יזמים חברתיים, אנשי אסטרטגיה, וקציני צבא בכירים בדימוס (מאפייני המראיינים בנספח מס' 6.1).

בהתאם, ולאחר דיונים מעמיקים של 'לקיחה וזריקה' (שקלא וְטְרַיא), פנינו לארבעים ושמונה אישים, מתוכם ראיינו בסופו של דבר ארבעים: ארבעה מהמוזמנים לא הגיבו לפנינתנו (שכללה הסבר מקדים על מהות המשימה) וארבעה נוספים החליטו, אחרי התלבטות, להימנע מלהתראיין. שיעור היענות גבוה זה (83%), מצביע, לדעתנו, על תפיסת חשיבות הנושא ועל הסכמת המראיינים שאכן אנו נמצאים בנקודת זמן מכריעה.

הראיונות עם 40 המראיינים (ראו רשימת השמות בנספח מס' 6.2) נערכו בחודשים ינואר-אוקטובר 2021. הם נמשכו בדרך כלל בין שעה לשעה וחצי, נערכו כולם באמצעות זום ואף הוקלטו (בהסכמת המראיינים). בשיחות שאופיינו ברובן באוירה גלויה וכנה, חלקו אתנו המראיינים את מחשבותיהם, חששותיהם ותקוותיהם לגבי עתידה של מדינת ישראל בעשרות השנים הקרובות. המראיינים השמיעו באוזנינו, כל אחת ואחד במילותיו ובסגנונו, את תפיסותיהם, את התייחסותם לשאלת 'הרעיון המסדר' (עפ"י תפיסתם), וכן את הערכים החשובים (בעיניהם) עליהם יש להשתית את החברה הישראלית בעשורים הבאים. החוקרים-המראיינים קיבצו, ארגנו וסיכמו את תכני הראיונות, מבלי לשנות את מהותם.

בשלב שני של העבודה ביצענו גם **סקר עמדות כלל-ארצי**. הסקר הועבר למדגם מתוך האוכלוסיה היהודית באופן אינטרנטי ובעברית; במדגם האוכלוסיה הפלשתינית-ישראלית, הסקר הועבר באמצעות ראיונות אישיים ובשפה הערבית. מטרת הסקר הייתה לבדוק את עמדות הציבור הרחב לגבי הצורך ברעיון מסדר חדש בכלל וברעיון המסדר המסתמן במחקר זה במיוחד.

*

1.1 שלב הראיונות

כאמור, בשלב ראשון ביצעו שני החוקרים-המרואיינים (א.א. ו-ר.ג.) סיכומים מפורטים של כל אחד מהראיונות על מנת להפיק מהם באופן ממוקד את הרעיונות העיקריים. שני החוקרים סיכמו, איש איש בנפרד, כל ראיון מיד לאחר סיומו, תמכו את סיכומיהם בציטוטים שהפיקו מהקלטת הראיון ולאחר מכן גיבשו נוסח משותף ומוסכם לכל ראיון וראיון. הנוסח המשותף הזה שימש את החוקרים להמשך הניתוח, הן האינטואיטיבי והן הממוחשב.

כבר שלב הניתוח האינטואיטיבי של הראיונות העלה שורה של רעיונות או ערכים משותפים, שלמרות שנוסחו בשפה שונה וקיבלו הדגשים שונים – ניתן היה לקבצם ל"מחנה משותף". הערכים השכיחים ביותר שעלו מהראיונות הם כדלקמן:

- ציונות (באינטרפרטציות שונות למושג)
- חוק השבות
- מדינה יהודית ודמוקרטית
- דמוקרטיה ליברלית
- שוויון
- גיוון תרבותי
- חלוקת משאבים מוסרית וצודקת
- אזרחיות ישראלית
- יהדות ישראלית
- ממלכתיות מאפשרת
- פתרון לסכסוך הישראלי-פלשתיני
- השתלבות במזרח התיכון.

והנה, כאשר התחלנו לאסוף ולארגן את סיכומי הראיונות, התברר לנו שכמעט כל הערכים הללו כבר מופיעים במסמך מכונן אחד, שנוסח על ידי האבות המייסדים של המדינה ערב הקמתה – **מגילת העצמאות**, או בשמה הרשמי "**הכרזה על הקמת מדינת ישראל**". זוהי המגילה אותה הקריא דוד בן גוריון בטקס הכרזת העצמאות, ב-14 במאי 1948, שעות מעטות לפני סיום המנדט הבריטי בפלשתינה. ואכן, לא מעט מרואיינים בקבוצת האישים שבחרנו הצביעו במפורש על העקרונות המופיעים במגילת

העצמאות כבסיס רצוי ואופטימאלי בעיניהם לרעיון המסדר של מדינת ישראל לעשורים הבאים. אך בנוסף להם, הזכירו גם רוב המרואיינים האחרים מרכיבים שונים מתוך מסמך זה במהלך דבריהם, מבלי לציין בשם את המסמך עצמו. קריאה קפדנית במגילת העצמאות מגלה אכן את כל הערכים הנזכרים לעיל ככאלו המופיעים בניסוח כזה או אחר בפרק החזון של המגילה.

כאן המקום להדגיש שקיימת הסכמה גורפת בין כל העוסקים בניתוח מגילת העצמאות שהיא מכילה שלושה חלקים נפרדים ויחודיים זה מזה:⁴ החלק הראשון מכוּנה בדרך כלל הפרק ה"היסטורי-אידיאולוגי"; החלק השני קובע הוראות אופרטיביות באשר להקמת המדינה, לבחירת האספה המכוננת ולכינון החוקה; ואילו החלק השלישי מכוּנה "האני מאמין והחזון" של העם. זהו הפרק הרלוונטי לענייננו (נספח 6.3).

כמו כן חשוב לציין שהמרואיינים מהחברה הערבית שנכללו בעבודתנו תמכו בערכי הכרזת העצמאות כפי שמופיעים בפרק החזון שלה, אך הביעו חוסר נוחות מהשילוב עם הפרק הראשון של ההכרזה, שהוא הפרק ההיסטורי. עם זאת, עלה באופן ברור מראיונות אלו, שהתנהלות מתאימה של עיצוב הרעיון המסדר, ומתוך הבנתם שהכרזת העצמאות אינה ניתנת לשינוי, רוב אזרחי ישראל הפלשתינים יוכלו לקבל את הנוסח הבא כבסיס לנארטיב משותף: **מדינת ישראל היא הבית הלאומי של העם היהודי, היא מדינה יהודית-דמוקרטית, המכבדת את זכויות האדם ומכילה את ערכי כל מרכיבי החברה הישראלית.**

⁴ ראו למשל: אהרון ברק, 2018, 'מגילת העצמאות והכנסת כרשות מכוננת'. *חוקים*, י"א, עמ' 9-36

הנה כך מתבטאים הערכים שהוזכרו על ידי רבים מהמרואיינים – בטקסט של מגילת העצמאות:

טבלה 1: ציטוטים מתוך מגילת העצמאות (ההבלטות שלנו) אל מול ערכים שעלו בראיונות

ערכים שעלו בראיונות	ציטוט מתוך מגילת העצמאות
מדינה יהודית	"אנו מכריזים בזאת על הקמת מדינה יהודית "
חוק השבות; ציונות.	"מדינת ישראל תהא פתוחה לעליה יהודית ולקיבוץ גלויות"
חלוקת משאבים מוסרית וצודקת; צדק חברתי.	"תשקוד על פיתוח הארץ לטובת כל תושביה"
מדינה יהודית ודמוקרטית; שאיפה לשלום	"תהא מושתתת על יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונם של נביאי ישראל"
ממלכתיות; זכויות אדם, שוויון, גיוון תרבותי, אזרחות ישראלית, דמוקרטיה.	"תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין ; תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות ; תשמור על המקומות הקדושים של כל הדתות "
זכויות אדם – דמוקרטיה ליברלית	"ותהיה נאמנה לעקרונותיה של מגילת האומות המאוחדות"
מציאת פתרון לסכסוך הישראלי-פלשתיני	"מדינת ישראל תהא מוכנה לשתף פעולה עם המוסדות והנציגים של האומות המאוחדות בהגשמת החלטת העצרת מיום 29 בנובמבר 1947 "
מציאת פתרון לסכסוך הישראלי-פלשתיני (קונפדרציה?)	"ותפעל להקמת האחדות הכלכלית של ארץ-ישראל בשלמותה "
שוויון; אזרחות ישראלית.	"אנו קוראים – גם בתוך התקפת-הדמים הנערכת עלינו זה חדשים – לבני העם הערבי תושבי מדינת ישראל לשמור על שלום וליטול חלקם בבניין המדינה על יסוד אזרחות מלאה ושווה ועל יסוד נציגות מתאימה בכל מוסדותיה, הזמניים והקבועים "
השתלבות במזרח התיכון; שאיפה לשלום ופתרון הסכסוך	"אנו מושיטים יד שלום ושכנות טובה לכל המדינות השכנות ועמיהן, וקוראים להם לשיתוף פעולה ועזרה הדדית עם העם העברי העצמאי בארצו. מדינת ישראל מוכנה לתרום חלקה במאמץ משותף לקידמת (קידום, א.א., ג.ג.) המזרח התיכון כולו "

אין ספק, איפוא, שמסמך מגילת העצמאות כולל בתוכו את מרבית הרעיונות שגם כיום, למעלה משבעה עשורים להיוולדה של מדינת ישראל, ניתן להגיע להסכמה רחבה לגביהם. אנו איננו הראשונים להצביע על כך. כך למשל, במסמך המלצות שהוגש לשרת המשפטים בשנת 2013, כתבה המשפטנית וכלת פרס ישראל, פרופ' רות גבזון ז"ל: "החזון מציע מתווה יסודי שיכול לשמש כמצפן עבור רוב החברה הישראלית".⁵

עם זאת, אנו ערים לדיון במעמדה המשפטי של מגילת העצמאות ובעובדה שהיא איננה בבחינת חוק, כפי שמתבטא גם במאמרו של פרופ' אהרון ברק שעוסק בנושא זה:⁶ "הכול מסכימים כי הכרזת העצמאות היא... אקט מדיני בעל משמעות משפטית... [ו]כי היא מהווה "נורמה משפטית".

לא רק זאת אף זאת: "ההכרזה על הקמת המדינה משקפת את מכלול החזון בעיני האבות המייסדים. הכרזה זו, שבכוונת מכוון לא נחקקה, קיבלה משמעות בהקשר ההיסטורי שבו אומצה, והיא נהנית מהסכמה רחבה. עדיף להשאיר אותה כפי שהיא, ולא לחשוף אותה למחלוקות שתתעוררנה בהכרח אגב תהליך השואף להפוך אותה לחוק יסוד, בתנאים פוליטיים וחברתיים שונים לגמרי".⁷

ואכן, חקיקה איננה הדרך היחידה להביא לקדמת הבמה הציבורית רעיון מסדר שיש בו בסיס הסכמה ראשונית רחב למדי. כפי שצינו אחדים ממרואיינינו, "שיטת ה-Top-down, שהיא שיטת החשיבה הישנה, כבר לא עובדת היום, בטח לא באמצעות השתלטות יחידים המונעים באגו ובאינטרסים עצמיים. למי שיש כח כיום לעורר שינוי זה לגופים אוטונומיים, יצירתיים, Grass-roots". נראה שקיימת הסכמה על כך שיש לתת את הדעת לשאלה כיצד ניתן היום להטמיע רעיונות וערכים, באמצעות פעילות שטח אינטנסיבית, תקשורת, דיונים ציבוריים, והשפעה על מעצבי דעת קהל.

מנגד, רבים מהמרואיינים הדגישו את נושא המנהיגות כגורם מפתח הן לקידום הרעיון והן ליישומו. מנהיגות, ש"האיפיון הכי חשוב שלה בעיניי הוא אוטנטיות, כנות. מנהיגות שיתופית. מנהיג ששם את עצמו כפלטפורמה". זאת ועוד: קשה להניע שינויים משמעותיים מלמטה ללא יכולת ביצוע. "זו תלויה לא רק במנהיגות אלא גם בשינוי שיטת הממשל. השיטה הקיימת מכשילה את הפוליטיקאים כיוון שהם עוסקים בשמירת מקומם האישי".

⁵ רות גבזון, 2015, 'עיון חוקתי לחזון המדינה?' מציל"ה, ירושלים. עמ' 19. <http://din-online.info/pdf/mz13.pdf>

⁶ אהרון ברק, 2018.

⁷ רות גבזון, 2015, עמ' 17.

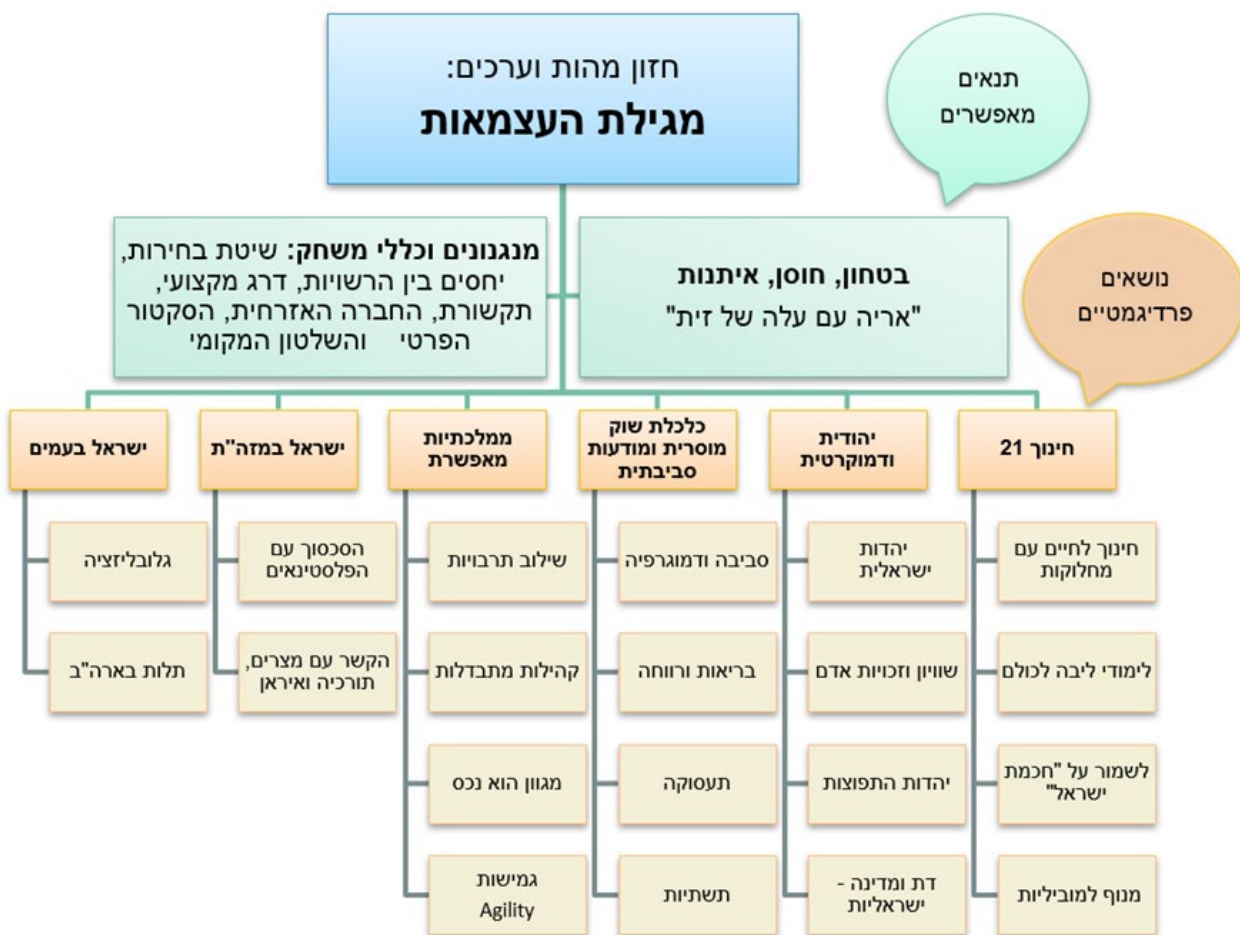
על בסיס כל הנאמר עד כה, מוצגת הצעתנו הבאה שיש להתייחס אליה כהצעה לדיון במישור הציבורי ולא כהצעת חוק:

הכרזת העצמאות וערכיה היא הנורמה הבסיסית של מדינת ישראל. על בסיס פרק החזון שבה ניתן להציב 'רעיון מסדר' חדש ומוסכם לכלל החברה בישראל. מדינת ישראל היא הבית הלאומי של העם היהודי, היא מדינה יהודית-דמוקרטית, המכבדת את זכויות האדם ומכילה את ערכי כל מרכיבי החברה הישראלית.

*

עם הצבת מגילת העצמאות כבסיס אפשרי לחזון מחודש ולרעיון מסדר הכולל הן ערכים והן צעדים מהותיים, התאפשר שרטוט שלם יותר של מפת העתיד לישראל בעשורים הקרובים. במפה זו (תרשים 1), קומת הביניים מכילה את התנאים ההכרחיים-מוקדמים להתגברות על חסמים ולמימוש החזון, ואילו הקומה שמתחתיה כוללת את הנושאים הפרדיגמטיים המצריכים חשיבה יצירתית והתאמה למציאות החדשה. אלו ואלו נגזרו גם הם מתוך דבריהם של 40 המרואיינים איתם שוחחנו.

תרשים 1: מפת העתיד לישראל בעשורים הקרובים

החזון במגילת העצמאות מתאים לשמש כחזון משותף לכל אזרחי מדינת ישראל. 88% חושבים (49% בטוחים) שמדינת ישראל, כמדינה יהודית, יכולה באופן עקרוני להיות גם מדינה דמוקרטית. 63% מהציבור היהודי מעריך שהמשטר הוא דמוקרטי כלפי הערבים, אך כשליש מעריך שהוא דמוקרטי רק במידה מועטה. 57% מהציבור מעריך שניתן לגשר על השסעים בין חלקי החברה הישראלית, ו-51% סבורים שאימוץ פרק החזון במגילת העצמאות תהיה לו השפעה חיובית על היחסים בין קבוצות שונות בחברה הישראלית.

סקר העמדות בקרב 504 מרואיינים (מעל גיל 18) מהחברה הערבית, המהווים מדגם מייצג של האוכלוסייה הערבית הבוגרת, העלה ש **71.8% מהנשאלים תומכים בכך שפרק החזון במגילת העצמאות מתאים לשמש כחזון משותף לכל אזרחי מדינת ישראל.** 46.6% חושבים (רק 12.1% בטוחים) שמדינת ישראל, כמדינה יהודית, יכולה באופן עקרוני להיות גם מדינה דמוקרטית. רק 38.3% מהציבור הערבי מעריך שהמשטר במדינת ישראל הוא דמוקרטי כלפי הערבים, בעוד ש-61.7% מעריך שאינו דמוקרטי, או דמוקרטי במידה מועטה כלפי הערבים. 31.5% מעריכים שניתן לגשר על השסעים בין חלקי החברה הישראלית, ו-69.6% סבורים שאימוץ פרק החזון במגילת העצמאות תהיה לו השפעה חיובית על היחסים בין קבוצות שונות בחברה הישראלית.¹⁰

חשוב לציין שבצד הצבעה על מוקדי בעייתיות במצב הנוכחי – קיים רוב מובהק בקרב האוכלוסייה היהודית והערבית כאחד התומך באימוץ פרק החזון של מגילת העצמאות (79% ו-71.8% בהתאמה) ומעריך (ברמה נמוכה יותר) שמהלך זה יתרום להתגברות על השסעים בחברה הישראלית.

¹⁰ ניתוח מפורט של ממצאי סקר העמדות עומד להתפרסם על ידנו במסמך נפרד שיופיע באתר מוסד שמואל נאמן.

2. הצורך בנארטיב

ממצאינו עד כה מאשרים קיומו האפשרי של רעיון מסדר חדש, כזה שיבוא במקומו של – או ישלים את – רעיון הציונות, זה ששימש את החברה הישראלית-יהודית מאז קום המדינה ואף לפני כן. מן הראיונות עולה הצורך בעיצוב נארטיב מכונן – **נרטיב כלל ישראלי** חדש, כזה ש"ידבר", מחד, אל כל חלקי החברה הישראלית של ימינו אלה, ובו-בזמן גם יתבסס על תשתית רעיונית "ותיקה", כזו שמלווה את מדינת ישראל מאז הקמתה ועד היום.

נארטיב מכונן הוא המנגנון שמייצר זהות משותפת לכלל אזרחי המדינה, מהווה מסגרת-על שדרכה אנשים תופסים, מארגנים ומפרשים את המציאות, גם כשהיא מורכבת, והוא 'הסיפור' שמספק לגיטימציה לפעולות שונות בתחום החינוך, התרבות, התקשורת, הפוליטיקה ועוד. במסמך הנוכחי לא ניסחנו נארטיב שכזה לחברה הישראלית על כלל שבטיה, אולם אנו מצביעים על מגילת העצמאות כעל מקור בסיסי ומוסכם ליצירת נארטיב שכזה.

נרטיבים לאומיים, כך אנו למדים מן המחקרים בתחום זה, הם רחבים במובן שהם נוגעים לתחומים רבים בחיים; הם משדרים 'הכלה' (Inclusion) כלפי קבוצה רחבה יחסית; והם קשורים בקשר עמוק לתרבות וההיסטוריה של מגוון קבוצות ופרטים בחברה¹¹. מתוך המחקר למדנו מה הם המרכיבים המאפיינים נרטיב לאומי ומצאנו שמגילת העצמאות, אכן, היא זו שמשלבת את כל המרכיבים הללו.

בהתאם, עקרונות הנרטיב המוצע הם:

- יצירת זהות משותפת, תוך דגש על זהות אזרחית ו'ברית גורל'.
- התמקדות בפרק החזון של הכרזת העצמאות.
- חזון הכרזת העצמאות כתשתית נורמטיבית, בלתי ניתנת לשינוי.
- מדינה יהודית ודמוקרטית.
- שימור הנרטיב האתני, תוך מיתון ושילוב אלמנטים המיטיבים עם אלה שאינם נמנים עם הקבוצה האתנית העיקרית.
- פנייה לרציונל וגם לרגש.

¹¹ סקירה תמציתית על תהליך יצירת נרטיבים ומאפייניהם נמצאת במאמרה של הדס אהרון (2021), "נרטיבים מכוננים – יצירתם, הטמעתם והסכנות הכרוכות בהם". (נספח 6.4)

3. תנאים הכרחיים המאפשרים התמודדות עם חסמים במימוש ויישום ערכי מגילת העצמאות

בהצבת חזון אין די. ישנם תנאים מוקדמים שהינם הכרחיים על מנת לממש את החזון. כמעט כל המרואיינים הצביעו על מספר רב של תנאים מוקדמים אלו. סיווגנו אותם בשני תחומים עיקריים – הביטחון ו'כללי המשחק'. להלן, נציג את הדברים תוך הסתמכות על דברי המרואיינים בהקשרים השונים. ציטוט הדברים מפי המרואיינים מופיע במרכאות וב-Italics.

3.1 ביטחון, חוסן ואיתנות

שלושת אלו הינם תנאים הכרחיים המאפשרים מימוש ערכי הרעיון המסדר. שלושת המושגים הינם בעלי חפיפה חלקית ומתייחסים לעוצמה הפנימית של החברה הישראלית להתמודד עם משברים והפרעות. חשוב להדגיש ש"ההתייחסות לביטחון היא כוללנית ואינה מתייחסת לכח צבאי בלבד". בין השאר היא כוללת גם סולידריות, חוסן חברתי ואמון בסיסי במנהיגות ובמנגנונים הממשלתיים. משבר הקורונה הדגים יותר מכל עד כמה ה'תרכובת' הזו היא חיונית בעת משבר. תפיסת הביטחון גם איננה מנוגדת – לפעמים אף חותרת – למניעת עימותים ולהשגת הסכמי שלום ("אריה עם עלה של זית").

3.2 מנגנונים ו'כללי משחק'

נושא מרכזי כאן הוא **משילות**, "בבחינת איך מנהלים את המורכבות הישראלית בכלכלה, בהיבטים של מדע המדינה וביחסים הבינלאומיים". השאלה מתמקדת באופן **הקצאת המשאבים**, האם הם מוקצים ביעילות "להשגת הטוב המשותף" של הציבור ועתידו באופן בר קיימא, או שמא הם מוקצים להשגת מטרות קצרות טווח המשרתות קבוצות לחץ".

"המנגנונים הדמוקרטיים שאחראים על הקצאת המשאבים והפיקוח על השימוש בהם, הם הרשות המחוקקת, הרשות המבצעת והרשות השופטת. אליהם מצטרפים מנגנונים חוץ-ממשלתיים המשפיעים גם הם: שומרי הסף החיצוניים (התקשורת), המגזר הפרטי והחברה האזרחית".

כצפוי, עובדת העדרה של **חוקה** בישראל והקושי שהעדר זה יוצר בתחומים רבים עלתה אצל רבים מהמרואיינים. ואולם הייתה תמימות דעים כמעט מלאה שבעת הזו יש להסתפק בחוקי יסוד, ובלבד שיהיו מוסכמים וברי-קיימא.

"חוקה הקובעת את עקרונות-העל הערכיים בכל התחומים, לרבות בתחומי הזהות, הזכויות והיחסים בין הרשויות – היא גורם שיכול להסדיר את כללי המשחק". "מדינת ישראל החמיצה את 'הרגע החוקתי' של הקמת המדינה ואנו מתבססים על חוקי יסוד שמהווים פרקים של חוקה עתידית". ככל הנראה "יהיה

קשה מאד להגיע בעת הזו להסכמה על חוקה", ולכן יש חשיבות "לבסס את מעמדם של חוקי היסוד, למנוע חקיקה חפזת המשרתת אינטרס צר של גורם כלשהו ולהימנע משינויים תכופים בחוקים הקיימים".

חלק מהמרואיינים הרחיבו את התייחסותם לנעשה גם במדינות אחרות בעולם ולעובדה שהכבוד לתהליכים מוסדרים וליריבים פוליטיים הולך ונעלם. בכך מודגשת החשיבות הקריטית של כללי משחק דמוקרטיים ברורים.

"המציאות הפוליטית במדינות רבות היא של נסיגה מדמוקרטיה ועלייה של משטרים פופוליסטים פשיסטים קיצוניים. ההתפתחות הטכנולוגית-תקשורתית שמאפשרת למנהיג לקיים קשר ישיר ותכוף עם האזרחים, תורמת לשינוי זה". המנהיג היום אינו מוביל את העם אלא מונהג למעשה על ידי ההמון."

"המשטר הקואליציוני והמשמעת הקואליציונית הנהוגים בישראל, כמעט ומאיינים את הפרדה בין הרשות המחוקקת והרשות המבצעת ובכך נפגעת מאד יכולתה של הכנסת למלא את תפקידה". מצב זה מוביל לחיכוכים של שתי רשויות אלה עם הרשות השופטת. על מנת לאפשר ניהול יעיל של המדינה יש "להסדיר את מערכת היחסים בין שלוש הרשויות, לקבוע מנגנוני איזונים ובלמים יחד עם מנגנוני הכרעה במצבי קונפליקט". "אופן מינוי ומקצועיותו של הדרג המקצועי (Civil Servants) במסדרונות השלטון והפקת התועלת מיכולותיו", גם הוא מהווה נושא טעון בדיקה.

המצב הקיים בישראל של **קשיים מבניים** מוביל לצורך לקיים דיון בשינוי שיטת הממשל – "למשל קציבת קדנציות לממלאי תפקידים וקביעת יעדים ארוכי טווח". לדעת רוב המרואיינים, רצוי לבחון את שיטת הבחירות הקיימת אשר מביאה למצב הפוגע ביציבות השלטון, "כשהרוב מתקשה לממש את מדיניותו עקב הצורך להיכנע לדרישות מיעוט שבלעדיו לא ניתן ליצור קואליציה".

דיון זה מוביל להצעתנו השנייה:

עיצוב כללי המשחק:

- **עדכון שיטת הבחירות – ליצירת יציבות שלטונית וצמצום כוח היתר של קבוצות שוליים.**
- **הגדרת היחסים בין הרשויות (איזונים ובלמים).**
- **רפורמה בהליכי המינוי ועיצוב המעמד של הדרג המקצועי בשירות הציבור.**

4. נושאים פרדיגמטיים המצריכים חשיבה יצירתית והתאמה למציאות החדשה

4.1 חינוך

ישנה הסכמה רחבה בין המרואיינים, כמעט ללא יוצא מן הכלל, שמערכות החינוך בישראל חייבות לעבור תמורה משמעותית, **במבנה ובתכנים**, כדי להתאימן לעידן הנוכחי; "חינוך 21" – כך כינו זאת אחדים מהם. רבים רואים חשיבות עליונה בחינוך **לחשיבה ביקורתית-אך-מכילה**, "לחיים עם מחלוקות (ממאפייני השיח ההלכתי לדורותיו)" ולטיפוח "יכולת הכלה של קבוצות ותרבויות שונות", תוך חינוך **לערכים**. בכל אלו -- "השינוי צריך להתחיל במערכת החינוך".

בשני נושאים הייתה הסכמה רחבה אצל רוב המרואיינים: קיים צורך "להבטיח לימודי ליבה לכל ילדי ישראל", ובמיוחד הכוונה היא ל"שלוש השפות: עברית/ערבית, אנגלית ומתמטיקה". בכך תגשים מערכת החינוך את ייעודה גם כ"מאפשרת מוביליות חברתית".

קיימת הסכמה לגבי הצורך בחיזוק החינוך והלימוד של **המורשת התרבותית** היהודית בשילוב עם פירותיה הישראלים – "**חוכמת ישראל**", כפי שהציע אחד המרואיינים. בנוסף, יש להגביר משמעותית את החינוך לחשיפה תרבותית הדדית של כל מרכיבי החברה הישראלית.

ולבסוף, לאור תפיסת תפקידם של המורים, במאה ה-21, לשמש לא רק 'מעבירי ידע' אלא מחנכים לדרכי למידה תוך התפתחות אישית, הדגישו רבים מהמרואיינים את הצורך בשינוי פרדיגמטי בהתייחסות המדינה **למעמדם ולאיכותם של המורים**.

מכאן המלצתנו בתחום החינוך:

השקעה אסטרטגית בהתאמת מערכת החינוך, במבנה ובתכנים, למאה ה-21:

- החינוך כמנוף למוביליות חברתית

- תפקידי המורה במאה ה-21

חינוך ל"חוכמת ישראל" ולחשיפה לתרבות החרדית והערבית

4.2 מדינה יהודית ודמוקרטיה

קיימת הסכמה רחבה (שכוללת גם את המרואיינים הערבים והדרוזים) לגבי חשיבות קיומו ומימושו של **השילוב** הזה, למרות שהוא מציף לעתים ניגודים.

"**הרעיון המסדר** צריך להיות מסוגל להכיל **גם וגם**: ישראל היא בית לאומי לעם היהודי, *for ever*. ובמקביל ישראל היא חברה אזרחית לכל מי שגר פה, *for ever*. גם יהודים וגם ערבים. גם יהודית וגם דמוקרטיה". רבים הצביעו על הצורך להמשיך ולדבוק בחוק השבות, כמו גם על היעדרו הצורם של ערך השוויון בחוק הלאום. נושא אחרון זה מקבל משמעות עמוקה בהתייחסות מצד החברה הערבית בכללה, והחברה הדרוזית בפרט.

תהליך של היווצרותה של "יהדות ישראלית מתחדשת" תורם לחיזוק השילוב בין 'יהודית' ו'דמוקרטיה'. רבים מדגישים חשיבות הדיון בקשר שבין דת ומדינה, ואולי בין דת לפוליטיקה, דיון שמוביל להבהרת "מושג 'הישראליות', שמכיל גם חלקי אוכלוסייה שאינם יהודים". דברי המרואיינים מצביעים על הצורך במעבר הדרגתי **משפה לאומית לשפה אזרחית**: "הנראטיבים של עליה, ביטחון והתיישבות צריכים להיות מוחלפים בנראטיב אזרחי". "שלושת העקרונות: ארץ ישראל השלמה, רוב וצביון יהודי, ודמוקרטיה מלאה – לא יכולים להתקיים יחד" – כל שניים מהם מוציאים את השלישי. "במגילת העצמאות קיים האיזון בין החירות הקולקטיבית – מדינה יהודית – לבין רגישות ליחיד באשר הוא".

בהקשר זה, 'שפה אזרחית' איננה בהכרח שפה לא-יהודית: רבים רואים בשוויון ובשמירת זכויות האדם, כפי שמתבטאים במגילת העצמאות, מאפיינים מובהקים של **היהדות**, כאלה המייצרים את ה"חיבור לערכי הדמוקרטיה הליברלית ולחיזוק הערכים החברתיים".

במקרים רבים מצאו המרואיינים 'סימוכין' לדבריהם באמירות שונות של **בן גוריון** בראשית שנות המדינה. כך למשל, בנאומו בכנסת בפברואר 1950, אמר בן גוריון: "היהודים כיהודים יכולים להתקיים רק בארץ שיש בה חופש המיעוט, חופש הבחירות, חופש המחשבה, חופש התנועה וחופש ההתנגדות לממשלה בגדר החוק – כלומר במשטר דמוקרטי". ועוד הוסיף בדבריו בפני צמרת צה"ל (6.4.1950) כי "אין פלא שחכמי העם הזה העמידו התורה על כלל גדול אחד: 'ואהבת לרעך כמוך'. ואהבה לרע אינה חלה רק על האזרח היהודי: כְּאֶזְרַח מִכֶּם יִהְיֶה לְכֶם הַגֵּר הַגֵּר אֲתֶכֶם וְאֶהְבֶּתְ לּוֹ כְּמוֹךָ כִּי גֵרִים הֵייתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם. (ויקרא, י"ט ל"ד). כבר בתקופה קדומה שלטה ביהדות תפיסה אוניברסלית, כלל אנושית".

שוב ושוב צוינה האבחנה בין דמוקרטיה לאומנית לדמוקרטיה ליברלית: "דמוקרטיה לאומנית בצירוף 'יהודית' תרוקן את הדמוקרטיה מתוכן ממשי".

נושא הקשר בין מדינת ישראל ל**היהדות התפוצות** תפש מקום נכבד בדברי רוב המרואיינים, בין השאר לאור העובדה שכמחצית מבני הלאום היהודי חיים בתפוצות. "המורשת המשותפת היא קוד החיבור בין

הקהילות. היום חלק מהעם בישראל כבר אינו מכיר את המורשת המשותפת ובכלל זה מנהגים - עובדה היוצרת קושי בשמירת קוד החיבור". בנושא זה, לדעת רוב המרואיינים, יש למדינת ישראל תפקיד מוביל: "עלינו לשמור על קשרים חברתיים ותרבותיים עם יהדות הגולה תוך שמירה על הדדיות הקשר. עלינו לטפח שיח משותף של אנשי רוח אך לא להכתיב דבר. עצם קיום הקשר ברבדים השונים הוא הדבר החשוב". "אנחנו, במדינת ישראל, צריכים להיזהר מלאבד את 'תכונת הרשת' המאפיינת את העם היהודי".

מכאן המלצתנו בתחום המדינה היהודית והדמוקרטית:

- חיזוק הערך היהודי: "ואהבת לרעך כמוך"
- חיזוק מושג ה"ישראליות" כערך אזרחי לצד ה"יהדות"
- הסדרת הקשר בין הדת והמדינה
- עיצוב מחדש של הקשר עם יהדות התפוצות

4.3 כלכלת שוק מוסרית ומודעות סביבתית

משבר הקורונה בעולם ובישראל מייצר שינוי פרדיגמטי בהסתכלות על תפקידי המדינה בהקניית רשת ביטחון עדכנית לאזרחיה. אחד המרואיינים, בר-סמכא מובהק בתחום, ניסח זאת בדייקנות: "**כלכלת שוק מוסרית** יכולה להיות רעיון מסדר". במלים אחרות, הכוונה להתאמת מדינת הרווחה למציאות החדשה. "חלוקת ההכנסות היא נושא שיעסיק אותנו מאד". "אנו נמצאים במדינת שוק מופרטת שהיא מדינת רווחה מוחלשת". ההוצאה הציבורית בישראל נמוכה משמעותית ממוצע ה-OECD. עלינו לפעול ל"שיפור איכות החיים ורמת החיים בצורה מתמדת, תוך ערכיות, שוויון הזדמנויות ושיפור בחלוקת ההכנסות". "מערכת המיסוי מובילה להגדלת הכלכלה השחורה ולדיכוי המוטיבציה של אנשים ישרים. **דרושה רפורמה רצינית**".

גם **תוחלת החיים** המתארכת, לצד הגידול באוכלוסייה המוביל לתהליך עיור משמעותי, מצביעים על הצורך בבחינה מחודשת של הקצאת משאבים והפרדיגמות הנהוגות. "המאבק על משאבים יהיה קשה. זה לא מאבק אידאולוגי אלא על איך להתנהל". בדומה, נושאי הגנת הסביבה, טכנולוגיות האינפורמציה ועולם האנרגיה, לאור השינויים החלים בהם, מצריכים אף הם עדכון גישה פרגמטי. "המהפכה הגדולה שהעולם עובר כיום נשענת על השינויים האדירים ביכולת עיבוד האנרגיה וביכולת עיבוד המידע. ולכן צריך להתחיל לא מהציונות אלא מהשינויים הגלובאליים. **ההשתלטות האנושית על הטבע** גורמת נזקים

אדירים". ומרואיין אחר: "סדר היום שלנו ב 30 השנים הקרובות יכלול אתגרים חדשים, כמו **צפיפות האוכלוסייה** (הדמוגרפיה עולה) **ואיכות הסביבה** (מדינה אורבאנית).

שינויים טכנולוגיים משמעותיים, ביזור שרשראות האספקה, הורדת גבולות ושוק פיננסי גלובלי הביאו להשתנות **עולם התעסוקה** בקצב מהיר. התהליך המואץ והדילמות הנובעות ממנו קוראים לבחינה מחודשת של הפרדיגמות הקשורות לתחום זה, למשל "באמצעות **חיזוק כלכלת value chain**".

בקרב המרואיינים הייתה תמימות דעים כמעט מוחלטת שמשבר הקורונה יוצר **הזדמנות לטיפול מחודש**, בראייה **ארוכת טווח**, המשלבת כלכלת שוק עם גישה ערכית, בקידום התשתיות הפיסיקות והתקשורתיות, ההשכלה הגבוהה, החדשנות, ההון האנושי וההון החברתי ובהעמקת המודעות לגורמים סביבתיים.

מכאן המלצתנו:

כלכלת שוק מוסרית ומודעות סביבתית:

- ישראל כמדינת רווחה במאה ה 21. מדיניות שוק עם רגישות חברתית
- בחינה ערכית, קפדנית, ארוכת טווח, של אסטרטגיית הקצאת המשאבים
- רפורמה במערך המיסים
- התייחסות לשינויי האקלים ולאיכות הסביבה

4.4 ממלכתיות

"בעיית יסוד - שהיא גם יתרון גדול של ישראל - היא הגיוון התרבותי, הדתי והפוליטי. חשוב למצוא את הדרך בה כל אחד חי על פי דרכו ולא חי על חשבון השני או נגד השני". "מגוון הוא נכס".

רבים מהמרואיינים עשו שימוש במושג **ממלכתיות** כמושג שעונה על שני צרכים עיקריים: מחד, גישה על-מפלגתית (Non-partisan), שאיננה נשענת על אידיאולוגיה זו או אחרת; ומאידך, מושג-על, שמאפשר **הכלה (Inclusion) וקבלה** של כל גווני החברה בכללותה.

"ממלכתיות משמעה שלילת פונדמנטליזם רעיוני וחיזוק הלכידות. מדובר בשמירת חזון ושאיפות פוליטיות שבמחלוקת, תוך הצבת האינטרס הכולל מעל לזה". "חיפוש הטוב המשותף". "עלינו לעסוק ב'שינוי מסדר שני': בהינתן המחלוקת – איך חיים ביחד?" גישה זו מאפשרת שילוב התרבויות ומצריכה

התייחסות הוגנת ומכילה למרכיבים מתבדלים בחברה, כמו הציבור החרדי והחברה הערבית. גישה ממלכתית כזו מאופיינת לא רק ביכולת סובלנות והכלה, אלא גם "בגמישות יצירתית (Agility)".

מכאן המלצתנו:

ממלכתיות:

- מגוון הוא נכס – קבלת 'האחר' ובעל הדעה השונה
- קידום סובלנות והכלה כערכים חברתיים מובילים
- גישה "על-מפלגתית" בחיפוש "הטוב המשותף"

4.5 ישראל במזרח התיכון

בישראל קיימת דואליות ערכית של התייחסות לתרבות המערבית הדמוקרטית ולקדמה הטכנולוגית, לצד הכרה ב"קרבתנו אל מדינות המזרח התיכון שלא ניתן להתעלם מהן ומהמשמעות הגיאופוליטית של קרבתן". "עלינו לשמור על אוריינטציה מערבית, שם גם יתרוננו הנוכחי, לצד השתלבות מעשית במזרח התיכון", ובתוך כך בחינת קידום מערכת היחסים שלנו עם "המעצמות התרבותיות באזור – איראן, תורכיה ומצרים". מאחר שהראיונות התקיימו מספר חודשים אחרי חתימת 'הסכמי אברהם', לא נעלמה מעיניהם של המרואיינים ההוכחה שניתן להגיע לנירמול ביחסים עם מדינות ערביות גם ללא – או לפני – פיתרון הסכסוך הישראלי-פלשטיני. ואף על פי כן, ציינו כמה מהם כי "לא ניתן להפריז בחשיבות השלום, שהוא הבסיס הטוב ביותר להתפתחות ולהשתלבות בעולם הגלובלי".

רוב המרואיינים – אך לא כולם – הצביעו על כך שמציאת פתרון ("אולי קונפדרטיבי") לסכסוך עם הפלשטינאים הינו שלב בלתי נמנע במערך היחסים עם המזרח התיכון: "המצב שנוצר לאחר מלחמת ששת הימים הוגדר כזמני על ידי כל קשת הדעות (מבגין ועד יערי). מנגד, ציינו אחדים כי "לאחרונה מקבל המצב לגיטימציה כביכול", ואחרים ציינו כי "קשה להיות אופטימי לגבי גיבוש פתרון בר קיימא". לצידם, יש הטוענים שכבר "לא ניתן להפריד בין החברה הישראלית והפלשטינית ויש אולי לשקול מודל של *Non-Territorial Self Determination*, ואולי לקיים פרלמנט אחד שלצידו יפעלו שני פרלמנטים נוספים". גם רעיון הקונפדרציה, כמוזכר לעיל, זכה לכמה תומכים.

ואולם רבים מבין המרואיינים ציינו את המשך הכיבוש כנושא שמאיים קודם כל על ייצובה הפנימי ועל זהותה המוסרית של מדינת ישראל. "כאשר הערכים שלך לא תואמים את המציאות, אתה משנה את המציאות או במקרה האחר אתה משנה את ערכיך". "הדיסוננס בין הערכים לבין המציאות אינו יכול להימשך לנצח. שימור המצב מעוות את ערכי הצינונות. לשם מה צריך רוב יהודי אם לערבים אין חופש זכות בחירה? זו אינה דמוקרטיה".

- אוריינטציה מערבית לצד השתלבות מעשית במזרח התיכון
- פתרון הסכסוך הישראלי-פלשתיני בטווח קרוב ככל האפשר
- "בקש שלום ורודפהו" – קשר ושיח עם כל מדינות ערב, עם תשומת לב מיוחדת למעצמות התרבותיות ההסטוריות במזרח התיכון.

4.6 ישראל בעמים

הגלובליזציה הכלכלית, התרבותית והחברתית, משליכה רבות על מדינת ישראל ומחייבת אותה "לבחון את הפרדיגמות הקיימות ביחסינו עם הכוחות העולמיים השונים" (מעצמות וגופים חוץ מדינתיים). המשבר הנוכחי אף צפוי להוביל לשינוי גלובליזציה המתאפיינים בכל העולם בקשיים בחופש התנועה של אנשים וסחורות, מדיניות הגנה על תוצרת מקומית, חשש ממעמד המתחזק של תאגידים רב-לאומיים, ומדיניות פסקאלית המסייעת להתמודדות עם המשבר בראייה מקומית. מול כל אלו "יש לבחון את הפרדיגמות הקיימות בהתייחסות ישראל למעמדה הבינלאומי". יש להגביר את יצוא "הכח הרך" המתבטא בין השאר בפיתוחים טכנולוגיים, בחקלאות מתקדמת, ובשאיפה להקמת "חברות מלאות", רב-לאומיות, שמרכזן בישראל. מהלכים כאלה יסייעו באיזון הדימוי הנוכחי של ישראל, המבליט בעיקר את הצבאיות והתעשיות הבטחוניות. בעידן הרב-קוטבי המתפתח, עדיף לישראל לשמור ערוצים פתוחים עם מירב הכוחות הגלובליים. "יש חשיבות רבה לקיים יכולת להבחין בשינויים ולהתאים עצמנו אליהם". בכלל זה, ציינו אחדים מהמרוויינים, "רצוי גם לבחון את תלותה של מדינת ישראל בארצות הברית" וזאת תוך שימור מעמדה כידידה הגדולה ביותר של ישראל ומתן תשומת לב לחשיבותה של יהדות אמריקה לקיומו של העם היהודי.

מכאן המלצתנו בנושא ישראל בעמים:

- הערכות אסטרטגית לשינויים אפשריים במאזן הכוחות הגלובלי.
- התלות בארה"ב, חשיבותה ואתגריה לעתיד מדינת ישראל
- עיצוב הקשר עם שחקנים גלובליים 'חוץ מדינתיים' (תאגידים וכו')
- קידום ופיתוח יצוא של 'כח רך'.

משבר מגפת הקורונה מלווה את מדינת ישראל, והעולם כולו, כבר שנתיים. בישראל הצטרפה למשבר זה גם תקופת חוסר יציבות פוליטית מתמשכת שלונתה במתח חברתי-פוליטי-תרבותי מוקצן. כפי שקורה לא פעם בעת משבר, ההתמודדות הכפולה עם המגפה והמשבר הפוליטי חשפה נקודות תורפה רבות בחברה הישראלית – החל מקשיי תיפקוד של גופים ממשלתיים שונים, המעצימים משבר אמון עמוק כלפי מוסדות מדינתיים ורבים ממקבלי ההחלטות, דרך העמקת פערים כלכליים וחברתיים, ועד לסף התמרדות מצד קבוצות אוכלוסייה שונות בשלבים שונים של המשבר. חוסנה של החברה הישראלית הועמד במבחן קשה ומתמשך, התוצאה לא הייתה חד-משמעית – והמבחן עדיין לא תם.

זה היה הרקע ל'הולדתו' של פרוייקט זה. כמכון מחקר שאמון על ביצוע מחקרי מדיניות לאומית – ובאופן ממוקד, במסגרת דיונים שהתקיימו בפורום חוקרי החוסן במוסד – עלו אצלנו השאלות: מה 'לא עובד' נכון בתקופה הזו? למה החברה הישראלית, המנוסה במלחמות חוזרות ונשנות ובהתמודדות עם איומים קיומיים, מתקשה כל כך להתמודד עם אתגרי התקופה הנוכחית? היכן יש לחפש את שורש הבעייה – ואיתו גם את מקורות הפיתרון וההתחדשות?

לא נעלם מאיתנו שכמו בכל משבר עמוק, זוהי גם ההזדמנות לבחון מחדש שאלות יסוד הנוגעות לעתידה של מדינת ישראל, לבדוק לעומק נארטיבים מכוננים שאולי כבר נס ליחם, להעמיד למבחן פרדיגמות לאומיות ארוכות טווח הנוגעות לעתידה של מדינת ישראל. זאת ועוד: יותר מחצי עשור לאחר שהכריז הנשיא ריבלין על קיומם של ארבעה שבטים שונים בחברה הישראלית, חשנו שיש לשים את הדגש דווקא על חלקו הפחות מוכר ומצוטט של 'נאום השבטים' – הצורך הדחוף ב"מעבר מהתפיסה המקובלת של "רוב ומיעוט" לתפיסה חדשה של שותפות. שותפות בין המגזרים השונים המרכיבים את החברה הישראלית".

אכן, גם במהלך שנת 2022 ולקראת מלאת למדינת ישראל 74 שנים התחושה הכללית היא שהחברה הישראלית, על שלל שבטיה, מייחלת למכנה משותף שיחזיר אותה למחנה משותף ומאוחד.

*

שלושה מושגים 'מתודולוגיים' שימשו אותנו בעבודתנו: 'רעיון מסדר', 'פרדיגמות מעצבות', 'נארטיב מכונן'.

'רעיון מסדר' הוא למעשה תמצית החזון של החברה, כל חברה, לאורך שנים. הרעיון המסדר שהביא להקמת מדינת ישראל ומלווה אותה עד ימינו אלה הוא ה**ציונות**. מראשיתה היו מטרותיה שיבת ציון, קיבוץ גלויות וביסוס ריבונות יהודית עצמאית. בצד מטרות 'אופרטיביות' אלו כללה הציונות גם מסכת רחבה של רעיונות, ביניהם השאיפה לשלמות מוסרית ורוחנית ובניית חברת מופת, המבוססת על צדק

חברתי ושוויון. מאז הקמת המדינה ב-1948 (ולמעשה, אף בשנים שקדמו להקמתה) המשיכה התנועה הציונית בכללותה לתמוך בקווים אלו, והמושג 'ציונות' שימש למעשה בסיס תפיסת העולם, או 'הרעיון המסדר', לתהליכי קבלת ההחלטות בממשלות ישראל לדורותיהם, למצעי רוב המפלגות ולשיח הציבורי בנושאים המרכזיים שהעסיקו את המדינה לאורך השנים. ואולם, בשנים האחרונות – ולפחות באשר למטרותיה האופרטיביות – דומה שהציונות השלימה במידה רבה את משימותיה. בצל תהליכי עומק שונים המתחוללים בחברה הישראלית, מתרחבים הפערים במפת התנועה הציונית: השימוש במושג 'ציונות' איבד הרבה ממרכזיותו והוא מתפרש כיום בצורות שונות, לעיתים אף מנוגדות, אצל ציבורים שונים במדינה. יתר על כן: לא ניתן עוד להתעלם מהעובדה הפשוטה שכשליש מאזרחי מדינת ישראל – בעיקר החרדים ואזרחי ישראל הפלשתינים – אינם מזדהים בעת הזו עם ערכי הציונות וחלקם אף מתקומם כנגדם. במסמך הנוכחי אנו מציעים רעיון מסדר חדש, המתבסס על **מגילת העצמאות**, או **הכרזת העצמאות**, כשמה הרשמי.

האתגרים בפניהם ניצבת מדינת ישראל לקראת העשורים הבאים קוראים לבדיקה מעמיקה – ואולי אף לשינוי – של **הפרדיגמות המעצבות** את פניה של החברה בישראל. מדובר בפרדיגמות בתחומים רבים ושונים: בחינוך, בכלכלה ואפילו בביטחון; בשאלות פנימיות כמו קווי זהותה של המדינה כיהודית/דמוקרטית/ישראלית/ממלכתית; ובשאלות 'חיצוניות' לגבי מקומה ומעמדה של מדינת ישראל במזרח התיכון, בקרב העמים בכלל ומול יהדות התפוצות בפרט. הדו"ח הנוכחי כולל בתוכו שישה נושאים פרדיגמטיים המצריכים חשיבה יצירתית והתאמה למציאות החדשה – כתנאי מוקדם לקידום החזון והרעיון המסדר.

נארטיב מכונן הוא המנגנון שמייצר זהות משותפת לכלל אזרחי המדינה, מהווה מסגרת-על שדרכה אנשים תופסים, מארגנים ומפרשים את המציאות, גם כשהיא מורכבת, והוא 'הסיפור' שמספק לגיטימציה לפעולות שונות בתחום החינוך, התרבות, התקשורת, הפוליטיקה ועוד. במסמך הנוכחי לא ניסחנו נארטיב שכזה לחברה הישראלית על כלל שבטיה, אולם אנו מצביעים על מגילת העצמאות כעל מקור בסיסי ומוסכם ליצירת נארטיב שכזה.

*

המתודולוגיה בה נקטנו בעבודה זו התבססה על ראיונות עומק אישיים שקיימנו עם 40 מרואיינים – מקבץ של אישים ישראלים בעלי דעה מגובשת, מקבוצות ומגזרים שונים בחברה הישראלית ובעלי מגוון רחב של עמדות חברתיות, ערכיות ופוליטיות. המרואיינים השמיעו באוזנינו את תפיסותיהם, את התייחסותם לשאלת 'הרעיון המסדר' וכן את הערכים החשובים (בעיניהם) עליהם יש להשתית את החברה הישראלית בעשורים הבאים. החוקרים-המרואיינים קיבצו, ארגנו וסיכמו את תכני הראיונות, מבלי לשנות את מהותם. רשימת המרואיינים מופיע בנספח לדו"ח זה וציטוטים רבים מדברי המרואיינים מופיעים לאורך המסמך במרכאות וב-Italics.

על אף השונות הרבה בקרב המרואיינים, נמצאו לא מעט רעיונות או ערכים משותפים, שלמרות שנוסחו בשפה שונה וקיבלו הדגשים שונים – ניתן היה לקבצם ל"מחנה משותף". בצד מושגים מוכרים ושכיחים כמו 'יהודית ודמוקרטית', 'ממלכתיות ואזרחות', 'שוויון' וגם 'ציונות' (באינטרפרטציות שונות) – עלו גם מושגים שהינם פחות שכיחים בשיח היום-יומי הישראלי, כמו: 'דמוקרטיה ליברלית', 'גיוון תרבותי', 'יהדות ישראלית', 'חלוקת משאבים מוסרית וצודקת', 'השתלבות במזרח התיכון' ועוד. העובדה שכמעט כל הערכים הללו כבר מופיעים במסמך **הכרזת העצמאות** (טבלה 1 בעמ' 11-12 ממחישה זאת) היא שהובילה אותנו למסקנה שבמגילה זו ניתן למצוא את הבסיס ל"רעיון המסדר", כזה שיהיה מקובל על רוב-רובה של החברה הישראלית לעשורים הבאים. ובמילים אחרות: **הכרזת העצמאות וערכיה היא הנורמה הבסיסית של מדינת ישראל.**

יש להדגיש שההסתמכות על מגילת העצמאות מתמקדת בעיקר ב**פרק החזון** (שהוא נפרד מהפרק ההיסטורי והפרק האופרטיבי – ראו נספח 6.3) של המגילה. עובדה זו חשובה במיוחד אל מול הציבור הערבי בישראל: אף שמרואיינינו הערבים והדרוזים תמכו בערכי הכרזת העצמאות כפי שמופיעים בפרק החזון שלה, רובם הביעו חוסר נוחות מהשילוב עם הפרק הראשון של ההכרזה, שהוא הפרק ההיסטורי. עם זאת, עלה באופן ברור מראיונות אלו, שהתנהלות מתאימה של עיצוב הרעיון המסדר, ומתוך הבנתם שהכרזת העצמאות אינה ניתנת לשינוי, רוב אזרחי ישראל הפלשתינים יוכלו לקבל את הנוסח הבא כבסיס לנארטיב משותף: **מדינת ישראל היא הבית הלאומי של העם היהודי, היא מדינה יהודית-דמוקרטית, המכבדת את זכויות האדם ומכילה את ערכי כל מרכיבי החברה הישראלית.**

*

החומרים העשירים שעלו מתוך ארבעים הראיונות שביצענו הולידו תובנות נוספות: ראשית, שישנם **תנאים מוקדמים** שהינם הכרחיים על מנת לממש את החזון ולהגיע להסכמה נרחבת על רעיון מסדר אחד. תנאי מוקדם אחד שכזה הוא חיזוק וייצוב **תחושת הביטחון הכללית** (לא רק הצבאית-בטחונית), באמצעות חיזוק הסולידריות, החוסן חברתי והאמון הבסיסי במנהיגות ובמנגנונים הממשלתיים. תנאי נוסף קשור בעיצוב מחדש של **'כללי המשחק' השלטוניים**. בהקשר זה עלו בעיקר שלוש דרישות עיקריות: עדכון שיטת הבחירות – ליצירת יציבות שלטונית וצמצום כוח ה"קטר" של קבוצות שוליים; הגדרת היחסים בין הרשויות; ורפורמה בהליכי המינוי ועיצוב המעמד של הדרג המקצועי בשירות הציבורי.

תובנה חשובה אחרת נוגעת לנושאים מרכזיים – **פרדיגמות מעצבות** – המצריכים חשיבה יצירתית והתאמה למציאות החדשה. הנושאים שעלו בתחום זה על ידי המרואיינים היו רבים ומגוונים, אך המשותף לכולם היה תחושת הצורך הדחוף "לצאת מהקופסא" ולחתור לשינויים פרדיגמטיים. ניתוח הנושאים השונים הביא אותנו לבסוף ל-6 תחומים עיקריים: חינוך תואם המאה ה-21; מיצוב מוסכם למושג 'יהודית-

דמוקרטיית'; חתירה לכלכלת שוק מוסרית ולמודעות סביבתית; חיזוק והעשרה למושג הממלכתיות ('ממלכתיות מאפשרת'); בירור מחודש לגבי מיקומה של ישראל במזה"ת; מיצוב מחודש למיקומה של ישראל במשפחת העמים וביחסה ליהדות התפוצות.

*

סקר העמדות שביצענו לאחר סיום שלב הראיונות וניתוחם, והועבר הן לאוכלוסייה היהודית על כל גוניה והן על האוכלוסייה הערבית, הצביע בברור על כך שצפוי רוב לתמוך ברעיון של פרק החזון במגילת העצמאות כבסיס לחזון משותף. ממצאי הסקר אף תומכים, במידה רבה, בנחיצותם של השינויים בנושאים הפרדיגמטיים שעלו בראיונות. מובן שיש להבחין בין התאוריה למציאות וסביר להניח שיסוּם הרעיון בפועל יתקל בקשיים ויש להתכונן לכך מראש.

האתגר הגדול, כמובן, הוא לעבור משלב הרעיון לשלב היישום. אין זו הפעם הראשונה שרעיונות מסוג זה עולים ואנו איננו צוות החשיבה הראשון שמציג מתווה לפיתרון. ייחודו של המסמך הנוכחי הוא בעיתויו (תחילת יציאה אפשרית מעידן ממושך של משבר רב-מימדי), במתודולוגיה שלו (הסתמכות על סדרת ראיונות עומק, ניתוח ממוחשב של טקסט הראיונות, הישענות, לצורך 'הרעיון המסדר' החדש, על מסמך היסטורי בעל 'תוית הסכמה' גבוהה והצבעה על מהלך ארוך טווח של יצירת נארטיב לאומי חדש) ובתחושת המחוייבות של צוות החוקרים לפעול למען מימוש הרעיון.

תהליך המימוש מחייב פעילות דו-כיוונית, מלמטה ומלמעלה – **bottom up and top down**. הפעילות 'מלמטה' תחייב הפעלה רחבה של גופי חברה אזרחית, יצירת דעת קהל, גיוס תקשורת וגורמי חינוך ותרבות ועוד. הפעילות 'מלמעלה' קוראת להובלה ממוקדת מצד גורם ממלכתי בכיר, לאו דווקא גורם פוליטי. סקר העמדות שבצענו בקרב הציבור הישראלי מצביע על היתכנות הטמעת 'הרעיון המסדר' החדש בקרב כלל מרכיבי החברה הישראלית. תהליך זה דורש פעולה רגישה אך תכליתית. לשמחתנו, **נשיא המדינה, מר יצחק הרצוג**, מגלה עניין רב במסמך הזה וכבר הביע כוונתו לאמץ את הגישה המוצגת בו. בימים אלו אנו פועלים לעיצוב תכנית פעולה שתנווט את המהלך האופרטיבי שיוציא את הרעיונות שבדו"ח זה מן הכוח אל הפועל.

*

כאן המקום להביע תודה עמוקה לכל אחת ואחד מ-40 המרואיינות והמרואיינים שעמדוניהם ורעיונותיהם מהווים את המסד למסמך זה.

6.1 התפלגות מאפייני ותחומי העיסוק של המרואינים
(לכל אחת ואחד מספר מאפיינים ותחומי עיסוק)

מאפיינים:

גברים – 30

נשים – 10

גיל צעיר / בנינים – 11

בני מיעוטים (ערבים ודרוזים) – 6

דתיים וחרדים – 12

אנשי ציבור – 13

אנשי אקדמיה – 10

תחומי התמחות ועיסוק:

מדע המדינה – 6

ספרות / פילוסופיה / היסטוריה – 10

סוציולוגיה / פסיכולוגיה / כלכלה / מדעים – 12

משפטים – 8

עסקים ותעשייה – 10

חינוך – 5

תקשורת – 4

בטחון - 4

6.2 רשימת המרואיינים (לפי סדר א'-ב' שם משפחה)

שם	שם משפחה	תיאור
גב' רחלי	איבנבויס	סוציולוגית, יזמת חברתית. בין 50 הנשים המשפיעות 2021 (גלובס)
פרופ' אווה	אילוז	סוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית
גב' עדי	אלטשולר	פעילה חברתית מייסדת "כנפיים של קרמבו" ורשת "אינקלו"
מר אברהם	בורג	יו"ר הכנסת לשעבר
ד"ר יוסי	ביילין	שר החוץ והמשפטים לשעבר
ד"ר אבישי	בן חיים	עתונאי
הרב ד"ר יואל	בן נון	ממייסדי ישיבת הר עציון
פרופ' שלמה	בן עמי	היסטוריון, שר החוץ לשעבר
מר דוד	ברודט	מנכ"ל משרד האוצר לשעבר, ויו"ר בנק לאומי לשעבר
ד"ר ארנה	ברי	המדענית הראשית לשעבר, יזמת היי-טק מובילה
גב' עדינה	בר שלום	מייסדת המכללה החרדית ירושלים, כלת פרס ישראל
מר עודה	בשארית	סופר ועתונאי
פרופ' אסעד	גאנם	מדעי המדינה, אוניברסיטת חיפה
מר יצחק	דבש	מייסד פרויקט "עתודות לישראל" ושותף בקרן השקעות במדעי החיים
אלוף (מיל) גרשון	הכהן	מפקד המכללות הצבאיות, מפקד הגיס המטכ"לי
פרופ' משה	הלברטל	מחשבת ישראל ופילוסופיה, האוניברסיטה העברית
מר ישראל	הראל	יו"ר מועצת יש"ע לשעבר, פובליציסט
ד"ר סאמר	חאג' יחיא	יו"ר בנק לאומי
מר אלי	חוטובלי	בכיר במפעל המרכבה, צה"ל
רא"ל (מיל) דני	חלוץ	רמטכ"ל ומפקד חיל האויר לשעבר
תא"ל (מיל) חסון	חסון	מזכיר צבאי לשעבר לנשיא המדינה
פרופ' מנואל	טרקטנברג	כלכלה, אוניברסיטת תל-אביב
מר יצחק	טרקטנגוט	פסיכולוגיה, מדיניות ציבורית. ראש תחום חרדים בג'וינט תב"ת
מר בצלאל	כהן	חינוך. הקים ישיבה תיכונית חרדית ובית מדרש למנהיגות תורנית
גב' ציפי	לבני	שרת החוץ והמשפטים לשעבר
מר דן	מרידור	שר האוצר ושר המשפטים לשעבר
פרופ' יוסף	משהראוי	פיזיותרפיה אונ' תל-אביב. יו"ר וועדת ההיגוי לשילוב סטודנטים ערבים. פעיל חברתי, יפו
מר אלי	עמיר	סופר, לשעבר מנכ"ל עליית הנוער בסוכנות היהודית
גב' אמילי	עמרוסי	אשת תקשורת, דוברת מועצת יש"ע לשעבר
עו"ד בשאיר	פאהום-ג'יוסי	יושבת ראש וועדת הביקורת באוני' חיפה. יו"ר שותפה של 'יזמות אברהם'
מר אהרון	פוגל	מנכ"ל משרד האוצר לשעבר
מר רועי	פולקמן	ח"כ לשעבר
פרופ' דוד	פסיג	עתידין, אוניברסיטת בר אילן

שם	שם משפחה	תיאור
פרופ' ניסים	קלדרון	ספרות עברית, אוניברסיטת בן גוריון
הרב יוסף	קמינר	המכון חכמה לתורה. הרב של קהילת שכונת רוממה ירושלים
הרב מרדכי	קרליץ	ראש עיריית בני ברק לשעבר
גב' יהודית	קרפ	משנה לשעבר ליועץ המשפטי לממשלה
גב' מלכי	רוטנר	מנהלת משותפת של פרויקט החרדים ב'שחרית'
פרופ' ידידיה	שטרן	משפטים, אוני' בר אילן. נשיא המכון למדיניות העם היהודי
פרופ' יוסי	שיין	מדעי המדינה ויחסים בינלאומיים, אוני' תל אביב וג'ורג'טאון

ה' באייר תש"ח, 14.05.1948

לפיכך נתכנסנו, אנו חברי מועצת העם, נציגי הישוב העברי והתנועה הציונית, ביום סיום המנדט הבריטי על ארץ-ישראל, ובתוקף זכותנו הטבעית וההיסטורית ועל יסוד החלטת עצרת האומות המאוחדות אנו מכריזים בזאת על הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל, היא מדינת ישראל.

מדינת ישראל תהא פתוחה לעלייה יהודית ולקיבוץ גלויות;

תשקוד על פיתוח הארץ לטובת כל תושביה;

תהא מושתתה על יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונם של בניאי ישראל;

תקיים שיוון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין;

תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות; תשמור על המקומות הקדושים של כל הדתות;

ותהיה נאמנה לעקרונותיה של מגילת האומות המאוחדות.

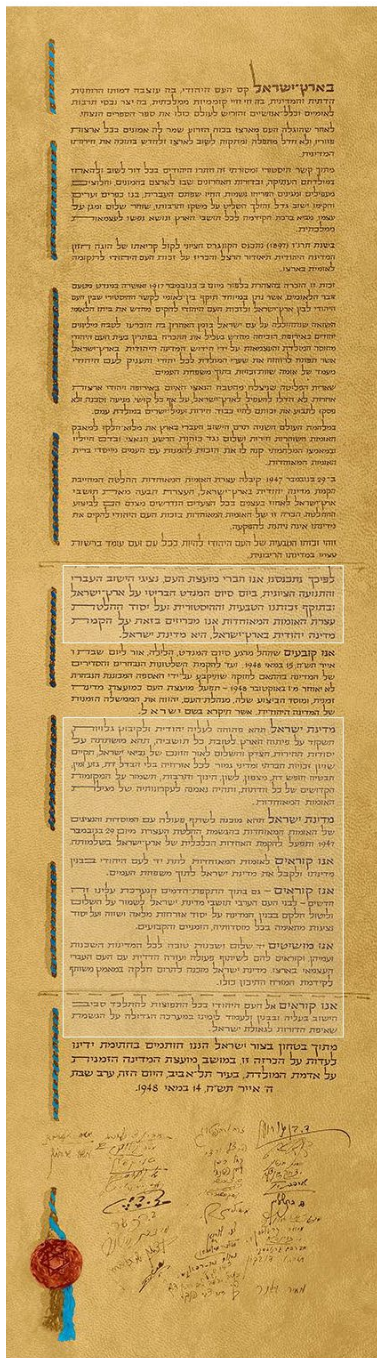
מדינת ישראל תהא מוכנה לשתף פעולה עם המוסדות והנציגים של האומות המאוחדות בהגשמת החלטת העצרת מיום 29 בנובמבר 1947 ותפעל להקמת האחדות הכלכלית של ארץ-ישראל בשלמותה.

אנו קוראים לאומות המאוחדות לתת יד לעם היהודי בבנין מדינתו ולקבל את מדינת ישראל לתוך משפחת העמים.

אנו קוראים - גם בתוך התקפת-הדמים הנערכת עלינו זה חדשים - לבני העם הערבי תושבי מדינת ישראל לשמור על שלום וליטול חלקם בבנין המדינה על יסוד אזרחות מלאה ושווה ועל יסוד נציגות מתאימה בכל מוסדותיה, הזמניים והקבועים.

אנו מושיטים יד שלום ושכנות טובה לכל המדינות השכנות ועמיהן, וקוראים להם לשיתוף פעולה ועזרה הדדית עם העם העברי העצמאי בארצו. מדינת ישראל מוכנה לתרום חלקה במאמץ משותף לקידמת המזרח התיכון כולו.

אנו קוראים אל העם היהודי בכל התפוצות להתלכד סביב הישוב בעליה ובבנין ולעמוד לימינו במערכה הגדולה על הגשמת שאיפת הדורות לגאולת ישראל.

6.4 דר' הדס אהרון - נרטיבים מכוננים – יצירתם, הטמעתם והסכנות הכרוכות בהם

ספטמבר 2021

נרטיבים מכוננים – יצירתם, הטמעתם והסכנות הכרוכות בהם

ד"ר הדס אהרון¹²

בני אדם משגשים כלכלית ותרבותית ומגשימים את הפוטנציאל שלהם כחלק מחברה.¹³ לאורך ההיסטוריה סוגי החברות האלה, גודלן, והמבנה הפוליטי והחברתי שלהן עברו שינויים רבים, אבל **בבסיסן עומדים סיפורים מכוננים שמיצרים זהות משותפת לחברי הקבוצה**.¹⁴ ישנה הסכמה רחבה בין חוקרים שהזהות המשותפת היא מובנת חברתית, כלומר שהיא אינה מבוססת רק על מוצא אתני משותף, דת, גיאוגרפיה, או שפה, אלא על האופן שבו רכיבי הזהות האלה מעוצבים ובאים לידי ביטוי בסיפורים הנשזרים בתוכניות לימודים, סמלים וחגים, מוזיאונים, מפות, פסלים ציבוריים וכיוצא באלה.¹⁵ כל אלה בונים נרטיב מכונן שהוא מצד אחד גמיש ונתון לשינויים לאורך זמן, ומצד שני מייצר תחושה של מסורת עתיקה וקבועה שנפרשת מהעבר אל ההווה ללא שינוי.¹⁷ סיפורים מכוננים של לאומים שונים, טמונים בעבר הרחוק, גם כאשר בפועל הקבוצה הלאומית החלה להתקיים רק במאתיים השנים האחרונות. לדוגמא, גם יוון של ימינו וגם מקדוניה מבססות את הזהות הלאומית שלהן על קשר אתני ליוון העתיקה. למרות שאין לקשר הזה ביסוס עובדתי הוא נתפס כאמיתי ואף מעורר מחלוקת בין שתי המדינות.

נרטיבים לאומיים הם רחבים במובן שהם נוגעים לתחומים רבים בחיים; מכילים כלפי קבוצה רחבה יחסית (כל חברי הלאום החולקים זהות אתנית, דתית, שפה, או ערכים משותפים), אם כי כפי שידון בהמשך יש להם גם אלמנטים מדירים; והם קשורים בקשר עמוק לתרבות וההיסטוריה של מגוון קבוצות ופרטים בחברה. **נרטיבים לאומיים מהווים מסגרת על שדרכה אנשים תופסים, מארגנים מפרשים את המציאות**.¹⁸ **שחקנים פוליטיים יכולים להשתמש בנרטיבים לאומיים כדי לייצר לגיטימציה לפעולות שונות**. כך למשל, אקטיביסטים הפועלים למען זכויות מהגרים

¹² hadas.aron@nyu.edu אוניברסיטת ניו יורק

¹³ Yael Tamir, *Liberal Nationalism* (Princeton University Press, 1995), Rogers M. Smith, *Stories of Peoplehood: The Politics and Morals of Political Membership*, Contemporary Political Theory (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), <https://doi.org/10.1017/CBO9780511490347>.

¹⁴ Ronald R. Krebs, *Narrative and the Making of US National Security*, vol. 138 (Cambridge University Press, 2015); Smith, *Stories of Peoplehood*.

¹⁵ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Verso, 2006),

¹⁶ עזר גת חולק על תפיסת הלאום כמודרנית ומובנית וסבור שקבוצות בעלות קשרי דם מסוג דומה היו קיימות לאורך רוב ההיסטוריה. Azar Gat, *Nations: The Long History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism* (Cambridge University Press, 2012)

¹⁷ Eric Hobsbawm and Terence Ranger, *The Invention of Tradition* (Cambridge University Press, 2012),

¹⁸ Erving Goffman, *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. (Harvard University Press, 1974), <http://doi.apa.org/psycinfo/1975-09476-000>; Robert D. Benford and David A. Snow, "Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment," *Annual Review of Sociology*, 2000, 611–39.

בישראל יכולים לקשור את הפעולות שלהם לסטטוס הפליטות של יהודים במקומות שונים ומאבקם למציאת מקלט בטוח במדינת ישראל. מין העבר השני של המפה הפוליטית, מתנחלים המקימים מאחז יכולים לייצג את הפעולה כהמשך ישיר של האקט הציוני של יישוב הארץ. בו בזמן, ניתן להשתמש בנרטיבים לאומיים כדי להגביל את מרחב הפעולה של שחקנים פוליטיים וחברתיים מאחר שפעולות שנתפסות כסותרות את הנרטיב הלאומי הן בלתי לגיטימיות עבור רבים בחברה¹⁹.

לאליטה יש תפקיד מרכזי בעיצוב הנרטיב ובהטמעה של זהות לאומית²⁰. מנהיגים פוליטיים בעמדות שלטון ואופוזיציה יכולים לייצר ולהפיץ נרטיב מסוים מתוך מטרה לקדם מטרות שונות ולייצר מבני כוח יציבים בחברה. פרויקטים פוליטיים כאלה של יצירת זהות יכולים להתבסס על כפייה, שכנוע או שילוב שלהם. גם מנהיגים שלא התבססו על כוח צבאי בלבד לעיתים קידמו זהות משותפת תוך שימוש בלתי מבוטל בכוחה של המדינה. אבי האומה הטורקית, מוסטפא כמאל אטאטורק למשל היה אחראי לרפורמות מקיפות בטורקיה שכללו את החלפת האלפבית הערבי באלפבית לטיני. הפרויקט ודאי קידם יצירת זהות לאומית טורקית ייחודית, אך גם הפך אזרחים רבים לאנאלפביתים בין לילה ולא הותיר להם ברירה אלא להתאים את עצמם למציאות החדשה. בצרפת, הרפובליקה השלישית שכוננה ב-1870 קידמה את השימוש בשפה הצרפתית דרך רפורמות במערכת החינוך. הצלחת התהליך לוותה בכפייה על תלמידים להימנע משימוש בשפת האם שלהם שלעיתים כללה גם אלימות של ממש²². ישנן גם דוגמאות מעניינות לשימוש במסמכים מכוננים כמו ספרים, פמפלטים וחוקות, לקידום זהות משותפת. ישנם חוקרים הסבורים שיאשיהו מלך יהודה השתמש בפרסום ספרי התורה (או לפחות ספר דברים) על מנת לחזק את מעמדה של ממלכת יהודה ושל ירושלים כמרכז דתי ופוליטי. הנרטיב הזה העניק לגיטימציה לרפורמות הריכוזיות המקיפות שביצע וגם לחיזוק המעמד של ממלכת יהודה מול ממלכת ישראל²³. מנהיגים רבים בהמשך, יהודים ולא יהודים חזרו למסמך המכונן הזה ושאומו ממנו את היסודות לפרויקטים שונים של בניית זהות.

אמנם לאליטה יש כוח רב בעיצוב נרטיבים של זהות, אך קיימות גם מגבלות לתהליך הזה, וגורמים רבים יכולים להשפיע על ההצלחה של הטמעת נרטיבים מכוננים חדשים. ראשית, זהות היא אמנם מובנית, אך תהליך ההבניה מוכתב על ידי מבני הכוח הקיימים בחברה, שינויים טכנולוגיים, שינויים דמוגרפיים והסביבה הבינלאומית. לדוגמה, הן **התפתחות המדינה החברתית והן השינויים הדמוגרפיים, אתניים ודתיים בישראל משפיעים על מרחב הנרטיב**

¹⁹ Ronald R. Krebs and Patrick Thaddeus Jackson, "Twisting Tongues and Twisting Arms: The Power of Political Rhetoric," *European Journal of International Relations* 13, no. 1 (2007): 35–66.

²⁰ Ernest Gellner and John Breuilly, *Nations and Nationalism* (Cornell University Press, 2008); Hobsbawm and Ranger, *The Invention of Tradition*; Antonio Gramsci, "Selections from the Prison Notebooks, Edited and Translated by Quintin Hoare and Geoffrey Nowell Smith" (New York: International Publishers, 1971).

²¹ Anthony D. Smith, "The Nation: Invented, Imagined, Reconstructed?," *Millennium* 20, no. 3 (1991): 353–68.

²² Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870-1914* (Stanford University Press, 1976),

²³ Smith, *Stories of Peoplehood*: הדין מובא ב:

המשותף האפשרי בחברה. סיפורים שהתאימו לאוכלוסייה הקטנה יותר, דתית פחות ואשכנזית יותר של ימיה הראשונים של מדינת ישראל, לא בהכרח ייתפסו כאותנטיים בישראל כיום. בנוסף, שינויים ערכיים רחבים גם הם משפיעים על הנרטיב (וגם מושפעים ממנו) כמו למשל עלייה בהכרה בזכויות נשים וזכויות הקהילה הלהט"בית בעולם המערבי.

שנית, כמו לאלטיה, גם לציבור יש תפקיד מכריע בהטמעה של נרטיבים. **על מנת להתקבל על ידי הציבור, נרטיבים מכוננים צריכים לפנות לרציונל וגם לקנות אחיזה בליבם של חברי הקבוצה.** אפילו בחברות לא דמוקרטיות המתבססות על יותר אלימות של המדינה ופחות שכנוע, הציבור יכול לכל הפחות להתנגד פאסיבית²⁴ לסיפורים שאינם נתפסים כאותנטיים. לכן למרות תהליך ההבניה, סיפורים אינם ממוצאים יש מאין והם מתבססים על תפיסות קיימות בחברה של זהות, אינטרסים וערכים.²⁵ לעיתים קרובות, **נרטיבים מצליחים מתבססים על תבנית סיפורית קיימת שהוטמעה בעבר.** כך למשל, רוסיה הצליחה לעבור במהירות מדיכוי של לאומיות בשם האינטרנציונל להסתמכות על פטריויזם והגנה על המולדת בזמן מלחמת העולם השנייה, בגלל שנרטיבים של התנגדות לפולשים זרים הוטמעו עמוק בזהות המקומית לאורך מאות שנים.²⁶ דוגמא מעניינת נוספת היא זו של ויקטור אורבן, ראש ממשלת הונגריה. במבט ראשון נראה שאורבן שינה לחלוטין את הזהות הפוליטית שלו מליברל תומך דמוקרטיה למנהיג לא ליברלי מובהק. אך בחינת הנרטיב של אורבן מגלה שהקונבנציה הסיפורית שלו לא השתנתה לאורך השנים: *הונגריה היא מדינה קטנה ומוקפת מעצמות חזקות שלאורך כל ההיסטוריה גולו את החופש והריבונות שלה. חמור מכך, ישנו גיס חמישי בהונגריה שמשותף פעולה עם הזרים הללו נגד האינטרס הלאומי. כדי לשגשג, הונגריה צריכה לדחוק את הגיס החמישי הזה מעמדות כוח. ב-1989 המעצמה הזרה הייתה רוסיה הקומוניסטית ומשתפי הפעולה מבית היו סוציאליסטים הונגרים; בשנות האלפיים הזרים הם רשתות על-לאומיות כמו האיחוד האירופי וארגון של ג'ורג' סורוס והמקומיים הם ליברלים (ויהודים).* האידיאולוגיה השתנתה אך לא הנרטיב המכונן ואולי לכן אורבן נתפס כאותנטי בקרב הונגרים רבים.

סוגיה נוספת שמשפיעה על הטמעה נרטיבים בחברה היא תוכנם. דרך אחת שבה חלק מהספרות מחלקת סוגי זהות לאומית היא לזהות אזרחית וזהות אתנית.²⁷ זהות אזרחית היא וולונטרית, בדרך כלל פתוחה למצטרפים מין החוץ, ומבוססת על ערכים משותפים (למשל חוקה משותפת). הדוגמאות הבולטות בספרות הן ארצות הברית וצרפת; מנגד זהות אתנית מוגדרת על ידי מאפיינים אישיים ולרוב מולדים כמו שייכות אתנית, גזע ודת. כאן הדוגמא הבולטת היא לרוב גרמניה. בעקבות המלחמות האתניות-לאומיות ביוגוסלביה ובאפריקה בשנות התשעים, השיח

²⁴ Joel S. Migdal, *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World* (Princeton University Press, 1988); James C. Scott, *Domination and the Arts of Resistance* (Yale university press, 2008).

²⁵ David D. Laitin, *Identity in Formation: The Russian-Speaking Populations in the near Abroad*, vol. 22 (Cambridge Univ Press, 1998)

²⁶ James Wertsch, "National Narratives and the Conservative Nature of Collective Memory," *Neohelicon* 34, no. 2 (2007): 23–33.

²⁷ Liah Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity* (Harvard University Press, 1993); Rogers Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany* (Harvard University Press, 2009).

הפופולרי וחלק מהמחקר סימנו את הזהות האזרחית כליברלית, מסוכנת פחות ועדיפה על זהות על בסיס אתני.²⁸ לספרות הזו יש התנגדות רבה בקרב חוקרים מכמה טעמים. ראשית, **בכל חברה קיימים בו זמנית נרטיבים שונים, מתחרים ולעיתים אף מנוגדים זה לזה שזרכם חברי הקבוצה מפרשים את המציאות. כלומר שנרטיבים אתניים ואזרחיים תמיד מתקיימים זה לצד זה.** בארצות הברית למשל קיימים לאורך כל השנים מצד אחד נרטיב מכונן שמתאר אותה כמדינת מהגרים רב תרבותית, ומצד שני נרטיב של ארה"ב כמדינה של יוצאי אירופה, נוצרית ולבנה. כל אחד מהנרטיבים האלה מעניק לגיטימציה למדיניות שונה בנושאים כמו הגירה, אזרחות, שפה לאומית וזכויות מיעוטים. בתקופות שונות יש יותר נוכחות והשפעה לנרטיב אחד או אחר, אבל הם לא נעלמים כליל לאורך ההיסטוריה האמריקאית.²⁹

שנית, קיימת טענה בקרב חוקרים שזהות אזרחית אינה יכולה להתקיים לבדה ולכל חברה יש גם בסיס אתני כלשהו, ואף שללא בסיס אתני לא ייווצר קשר רגשי-זהותי עמוק בין חברי הקבוצה.³⁰ לפי הטענה הזו, זהות אתנית היא זו המעניקה ייחוד לכל חברה ומלכדת את חבריה. לכן גם אם מפתה לדחוק מין השיח נרטיבים אתניים שהם ביסודם מדירים כלפי אלה שאינם שייכים לקבוצת הזהות, חלק מהחוקרים ממליצים להשתמש בנרטיבים של זהות אתנית אך לנסות למתן אותם³¹ או לשלב בהם אלמנטים ליברליים המיטיבים גם עם אלה שאינם חלק מהקבוצה האתנית,³² במקום לבטל אותם כליל ולהסתכן בכך שגורמים קיצוניים ישתמשו בהם וייקחו עליהם בעלות. במילים אחרות, אם ליברלים אינם נתפסים כמחויבים לקבוצה האתנית, מנהיגים ימנים קיצוניים עלולים לקדם את עצמם כנציגיה ומגניה היחידים של הקבוצה האתנית.

פרויקטים של יצירת זהות הם נפוצים ואף בלתי נמנעים, ויש להם תפקיד חשוב בשימור וההתפתחות של קהילות פוליטיות. עם זאת חשוב לציין את הסכנה שטמונה בהם. בעתות משבר, שבהן כאמור הטמעה של נרטיבים חדשים נפוצה יותר, פרטים בחברה יחששו משינויים וחוסר ודאות, ויימשכו לעיתים קרובות לנרטיבים של הדרה שמבטיחים להגן על חברי הקבוצה ולהעניק להם הטבות מיוחדות על בסיס אתני. לרוב יישנם מנהיגים המוכנים לנצל רגעים כאלה של שינוי כדי לצבור הון פוליטי מליבוי של מתחים בין קבוצות.³³ התוצאה עלולה להיות התפרצות של אלימות.

²⁸ Jürgen Habermas, *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy* (John Wiley & Sons, 2015).

²⁹ Rogers M. Smith, *Civic Ideals: Conflicting Visions of Citizenship in US History* (Yale University Press, 1997),

³⁰ Dominique Schnapper, Daniel Bell, and Séverine Rosée, *Community of Citizens: On the Modern Idea of Nationality* (Routledge, 2017); Bernard Yack, "The Myth of the Civic Nation," *Critical Review* 10, no. 2 (March 1, 1996): 193–211, <https://doi.org/10.1080/08913819608443417>; Smith, "The Nation."

³¹ Smith, *Stories of Peoplehood*.

³² Tamir, *Liberal Nationalism*.

³³ Rui De Figueiredo et al., "The Rationality of Fear: Political Opportunism and Ethnic Conflict," *Civil Wars, Insecurity, and Intervention*, 1999, 261–302; Valere Philip Gagnon, "Ethnic Nationalism and International Conflict: The Case of Serbia," *International Security* 19, no. 3 (1994): 130–66.

מלחמת האזרחים ביוגוסלביה היא דוגמא כזו. גם במקרים מתונים יותר, שימת דגש על נרטיבים מתחרים בחברה עלולה לייצר תגובת נגד ולהחריף נרטיבים קיצוניים של הדרה בחברה.

לתזמון של פרויקטים להטמעת נרטיב מכונן יש השפעה ניכרת על הצלחתם. **ברגעים של שינוי גדול שעוברת חברה קיימת פתיחות גבוהה לנרטיבים חדשים שיסייעו בפירוש המציאות.**³⁴ כאשר הנרטיב הקודם אינו מתאים עוד למציאות, כלומר שמתגלים יותר ויותר אירועים שקשה לפרש באמצעות המסגרת הקודמת, ישנה נכונות בציבור לחפש ולהתמסר

לסיפור חדש שיעורר הזדהות בקרב השומעים, ובו זמנית יעניק משמעות להתרחשויות הגדולות והיומיומיות וליחסים בין פרטים בחברה. **מנהיגים פוליטיים וחברתיים שיהיו מוכנים עם הסיפור "הנכון" ברגע הנכון יוכלו לנצל את ההזדמנות הזו כדי להפיץ ולהטמיע אותו.** רגעים של שינוי יכולים להיות בין ההיתר הקמת מדינה או יחידה פוליטית חדשה, חילופי משטר, חילופי שלטון משמעותיים, הפסד במלחמה (או ניצחון משמעותי), משבר כלכלי וכיוצא באלה.

³⁴ Krebs, *Narrative and the Making of US National Security*.

תכנון ארוך טווח

מוסד שמואל נאמן
למחקר מדיניות לאומית

טל. 04-8292329 | פקס. 04-8231889
קרית הטכניון, חיפה 3200003
www.neaman.org.il